

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

SECCIÓ FILOLÒGICA

ABADIA DE MONTSERRAT

**Reunió ordinària
de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Montserrat**

(20 i 21 d'octubre de 2006)

BARCELONA • MONTSERRAT

2011

**Reunió ordinària
de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Montserrat**

(20 i 21 d'octubre de 2006)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ FILOLÒGICA
ABADIA DE MONTSERRAT

**Reunió ordinària
de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Montserrat**

(20 i 21 d'octubre de 2006)

BARCELONA • MONTSERRAT
2011

Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. Reunió Ordinària (2006 : Montserrat (Monestir))

Reunió ordinària de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Montserrat :
(20 i 21 d'octubre de 2006)

Bibliografia

ISBN 9788499650913

I. Martí i Castell, Joan, 1945- ed. II. Montserrat (Monestir) III. Títol

1. Montserrat (Monestir) — Història — Congressos

2. Montserrat (Monestir) — Activitats culturals — Congressos

3. Montserrat (Catalunya : Massís) — En la literatura — Congressos

271.1(467.1:23Montserrat)(091)(061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Joan Martí i Castell,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© dels autors de les ponències

© 2011, Institut d'Estudis Catalans i Abadia de Montserrat, per a aquesta edició

Primera edició: desembre de 2011

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-091-3

Dipòsit Legal: B-41918-2011

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Abreviatures emprades pels autors	7
Presentació, <i>per Joan Martí i Castell</i>	9
Paraules de salutació al pare abat de l'Abadia de Montserrat, <i>per Joan Martí i Castell</i>	11
Montserrat: de la Renaixença de Catalunya al segle XXI, <i>per Josep M. Soler i Canals</i>	13
Montserrat i la llengua catalana, <i>per Josep Massot i Muntaner</i>	23
Montserrat 2006: l'experiència de Serra d'Or, <i>per Francesc Vallverdú</i>	39
Sobre la traducció de textos litúrgics (1965-1966), <i>per Antoni M. Badia i Margarit</i>	45
L'Assemblea de Montserrat del desembre de 1970, <i>per Jordi Carbonell</i>	51
Montserrat, la fita venerable de l'excursionisme, <i>per Vicent Pitarch</i>	63
Salvador Espriu a Montserrat. Dos moments per a un poema, <i>per Carles Miralles</i>	69

Abreviatures emprades pels autors

ampl.	ampliada
cf.	confronteu
cit.	citat, citada
coll.	collecció
dir.	directors
ed.	edició, editors
n.	nota
núm.	número
p.	pàgina, pàgines
P.	pare
rev.	revisada
v.	vers, versos
vol.	volum

Presentació

Il·lumineu la catalana terra
J. VERDAGUER, Virolai

Montserrat és un topònim particularment evocador. Vol dir molts significats i desperta ensems sentiments diversos. Òbviament, el principal és el que es refereix al sentit religiós que es concentra en el monestir i en l'orde benedictí dels monjos que hi habiten. Però, sense deslligar-se'n mai completament, ha esdevingut també la referència de la catalanitat aglutinadora, cohesionadora per excel·lència. És el símbol que més específicament representa la identitat del poble; és el santuari nacional; l'indret on, més enllà de les creences religioses, hom se sent sempre acollit per la comunitat monàstica i gaudeix alhora d'unes muntanyes úniques, esculpides amb serra d'or de la natura.

Montserrat és un centre de producció cultural, de recerca, ingent, que ha pogut bastir una biblioteca de primer ordre, que fa una labor editorial insòlita i que disposa d'un patrimoni artístic esplèndid, fruit de les donacions desinteressades. Montserrat ha estat refugi de la persecució del sentiment democràtic i nacionalista en els moments de més foscor de la nostra història recent.

La Secció Filològica decidí de celebrar-hi una de les seves reunions ordinàries, si més no, amb dues intencions ben clares: el goig de poder-nos trobar plegats en el marc meravellós de la seva geografia i la voluntat de retre un homenatge als esforços persistents, sense defalliment ni en les circumstàncies més dures, que la comunitat de monjos ha fet amb una discreció exemplar, per tal de contribuir a salvar la llengua, la cultura, la nació catalanes.

El pare abat, Josep M. Soler, ens hi obrí les portes de bat a bat, seguint el principi de la tradicional acollença que ha practicat el monestir. El pare Josep Massot fou un mitjancer excel·lent, que fins i tot acceptà de presentar-nos-hi una ponència sobre Montserrat i la llengua catalana. Diversos altres monjos, com el pare Cassià Just o el pare Marc Taxonera, ens acompanyaren amablement en la sessió acadèmica.

Ens en resta un record inesborrable, en què no hi manquen les interpretacions musicals de l'Escolania; en què la desitjada pau exterior i interior ens penetrà i acompanyà balsàmicament. Si sempre poguéssim treballar amb el confort d'una quietud i una tranquil·litat tan fruitoses!

L'abat hi féu una intervenció sobre la història de Montserrat en l'època moderna i contemporània, fins als nostres dies. Una lliçó magistral. He fet esment de la del pare Josep Massot. Francesc Vallverdú hi exposà la seva experiència en l'elaboració de la revista mensual Serra d'Or, que ha estat i és un element culte de connexió entre Montserrat i la societat catalana. Antoni M. Badia i Margarit ens hi parlà de la tasca capital de la traducció dels textos litúrgics, una aportació cabdal en el procés inabordable de normalització lingüística. Vicent Pitarch s'ocupà de Montserrat com a punt de trobada venerable de l'excursionisme, una pràctica que prou que sabem fins a quin punt ha estat lligada a la cultura i a la ciència catalanes. Carles Miralles ens hi parlà de les relacions del poeta Salvador Espriu amb Montserrat, a partir d'una anàlisi filològica del poema «A tu, que visites Montserrat», publicat l'any 1957 dins la Corona literària oferta a la Mare de Déu de Montserrat. I Jordi Carbonell hi féu una exposició especialment colpidora sobre l'Assemblea de Montserrat de 1970, justament en la línia d'obertura del monestir a les inquietuds democràtiques dels ciutadans, en què aportà material gràfic de gran interès i el manifest que s'hi aprovà.

En suma, aquestes són les actes d'unes jornades de la Secció Filològica realment especials, de les quals, ultra la constància de les ponències que recullen, els membres del Ple guardem la petjada de la iniciativa realment encomiable que tinguérem.

JOAN MARTÍ I CASTELL

President de la Secció Filològica (2002-2010)

Paraules de salutació al pare abat de l'Abadia de Montserrat

En nom del Ple de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, us saludo molt afectuosament i us agraeixo de cor l'hospitalitat generosa amb què heu volgut rebre'ns a l'Abadia de Montserrat, que ens heu cedit amablement per a celebrar-hi una reunió ordinària.

Quan es va plantejar de trobar-nos aquí, no solament va semblar una idea encertada, sinó que fins i tot ens vam sorprendre nosaltres mateixos de no haver-ho fet abans. Tots vam aplaudir la iniciativa.

La Secció Filològica té per costum de sortir adesiara de la seu principal de Barcelona, per tal d'acostar-nos als diversos indrets dels Països Catalans. Cerquem sempre llocs on pugui haver-hi un ressò especial portes enfora, entre els ciutadans de viles i ciutats. En el cas de l'Abadia de Montserrat érem conscients que ens hi clouríem, podríem dir que literalment, i que, doncs, poca repercussió externa tindrien les nostres reunions. Però és que la proposta de venir dos dies aquí s'entengué com una trobada simbòlica, per tot allò que significa aquest lloc. Més enllà de les creences personals, més enllà de cap sentiment religiós, Montserrat ha esdevingut l'indret històricament emblemàtic del patiment, la lluita i la lleialtat d'un poble perseguit i amenaçat durant segles, fins avui mateix.

L'Abadia que vós governeu i protegiu ha estat seu d'iniciatives molt singulars en les reivindicacions patriòtiques de la nació catalana: religioses, certament, però també senzillament cíviques; perquè tradicionalment el nostre poble ha pogut i ha hagut de comptar amb protagonistes valents de les unes i les altres, a fi de salvar-nos d'una hostilitat dura i persistent. Ciutadans, creients, intellectuals, de Catalunya i d'arreu, han trobat en aquest racó de pau un lloc esplèndid per a la reflexió i l'elaboració de propostes en defensa de la terra; des de la quietud i amb la

protecció d'unes muntanyes sòlides, infrangibles, i sens dubte que també de la Mare de Déu, la Moreneta, que s'hi encimbella, s'hi han forjat pautes de comportament per a resistir dignament fins i tot en els moments de major ignomínia.

Ara som aquí també per a recordar els principals moments a què faig referència. Per a commemorar treballs i fatigues que han estat decisius per al nostre futur. I vós ens hi acollíu amb la bondat amb què sempre Montserrat ha acollit i acull els visitants, tant se val qui són i d'on vinguin.

Les sessions que hi celebrarem romandran en el record de la història de la Secció Filològica com una activitat seva important. I és just que sigui així, perquè hi ha un tret que compartim: l'amor al país i a la seva llengua.

Gràcies, pare abat. Disposeu modestament de la Secció Filològica.

JOAN MARTÍ I CASTELL
President de la Secció Filològica (2002-2010)

Montserrat: de la Renaixença de Catalunya al segle XXI

És una bella coincidència que la vostra vinguda a Montserrat tingui lloc durant l'any jubilar de Montserrat en ocasió del 125è aniversari del patronatge de la Mare de Déu sobre Catalunya, fita espiritual que marca el punt de partida del Montserrat actual, i en el moment que celebrem el centenari de l'acadèmia d'acadèmies que és l'Institut d'Estudis Catalans.

Montserrat ha estat sempre al costat de l'Institut d'Estudis Catalans. Ja el 1913 la *Revista Montserratina* va publicar les *Normes ortogràfiques* de l'Institut i sempre les publicacions de Montserrat han adoptat la normativa de Pompeu Fabra i dels seus successors, fins i tot en detalls discutits per alguns, com el famós i exagerat tema de l'ús dels guionets.

Ja abans de la guerra, la nostra impremta va editar el primer volum de l'*Atlas lingüístic* de mossèn Antoni Griera, per encàrrec de l'Institut, i *Analecta Montserratensia* va publicar els resultats de les excavacions arqueològiques a les coves de Collbató promogudes per la Secció Històrico-Arqueològica. Hi hagué sempre una bona entesa amb el fundador de l'Institut, Enric Prat de la Riba, i més encara amb el seu successor a la presidència de la Mancomunitat, Puig i Cadafalch, que fou l'arquitecte per excel·lència de l'abat Marcet.

Després de la guerra Montserrat donà sempre suport a l'Institut, amb magnífiques relacions amb el seu secretari general, Ramon Aramon i Serra, i amb la seva secretària Montserrat Martí, que tenia un germà monjo. Des de la nostra casa d'Andorra s'enviaren moltes cartes adreçades a membres de l'Institut a l'exili o altres cartes delicades que el senyor Aramon confiava al P. Maiol Baraut.

En aquest període hi hagué un bon nombre de monjos membres corresponents: Albareda, Suñol, Adeodat Marcet, Mundó, Baraut, Olivar..., i en un mo-

ment determinat hi havia tres monjos presidents de societats filials de l'Institut: Gregori Estrada (musicologia), Alexandre Olivar (estudis litúrgics), Josep Massot (llengua i literatura).

En aquests moments hi ha dos monjos membres de la Secció Històrico-Arqueològica: Gregori Estrada (emèrit) i Josep Massot (ara vicepresident de la Secció, a més de vicepresident de la Societat Catalana de Llengua i Literatura i director de la revista *Llengua & Literatura*).

Serra d'Or ha dedicat molts articles i algun monogràfic a l'Institut i té el propòsit de dedicar un conjunt de treballs al centenari de l'Institut el mes de gener.

Efectivament, el segle XIX fou el més tèrbol de la història del santuari-monestir a causa de la destrucció amb motiu de la Guerra del Francès, amb tot el que suposà, no sols de derrocament dels edificis sinó també, com a conseqüència, d'interrupció del culte i de la vida monàstica. Però el mateix segle veié, malgrat els entrebancs de tota mena, una renaixença del santuari, paral·lela a la literària i patriòtica, que donà a Montserrat el caràcter de referent espiritual en la identitat de Catalunya que encara posseeix.

Resseguir les fites històriques d'aquests cent vint-i-cinc anys pot ser una bona manera d'introduir-nos en la comprensió de la missió eclesial i social de Montserrat en el moment present i al mateix temps veure la interrelació entre el santuari i Catalunya en uns anys que ambdues realitats s'han fet un lloc en el mapa universal.

La subdivisió d'aquest període en quatre etapes és facilitada pel punt de partida de la restauració del santuari i per les anyades que precediren i que seguiren la guerra de 1936-1939. Finalment diré una paraula sobre el present de Montserrat.

1. LA RENAIXENÇA DE MONTSERRAT

Contràriament al que podrien pensar persones no advertides, l'impuls inicial que podem anomenar renaixença de Montserrat no li vingué primordialment de dintre el monestir —que llavors sobrevivia enmig de grans penalitats— sinó del fervor de certes personalitats de fora.

Després del pas de les tropes napoleòniques no fou fàcil la represa de Montserrat, perquè els intents de restauració que s'iniciaren amb el restabliment de la monarquia en temps de Ferran VII es veieren colpits per les lleis desamortitzadores de Mendizábal, que el 1835 impediren l'existència de la vida monàstica. Malgrat tot, el 1844 fou permès de reobrir el santuari, però els monjos, disminuïts en nombre, eren teòricament simples sacerdots que ni podien portar hàbit benedictí ni presentar-se com a monjos.

La tenacitat de Miquel Muntadas, un dels vuit monjos que quedaven el 1852, aconseguí que vuit anys més tard Montserrat, l'únic monestir benedictí que subsistia a la Península, s'unís a la província monàstica de Subiaco (Itàlia) i així ob-

tingué, bé que secretament durant un temps, un estatut monàstic absolutament imprescindible per poder subsistir. Seria llarg d'explicar els intents que Muntadas féu per repoblar monàsticament Espanya, i els esforços per tornar a donar vida a l'Escolania i als pelegrinatges a Montserrat, com també totes les obres de restauració material que hi emprengué, la més notable de les quals fou posar la primera pedra, el 1876, de l'actual cambril de la Mare de Déu.

En aquest context, tres eclesiàstics catalans, dos vigatans —Jaume Collell i Jacint Verdaguer— i un sabadellenc —Fèlix Sardà i Salvany— posaren el seu entusiasme i les seves plomes a fomentar la devoció a la Moreneta i així fer renéixer espiritualment Catalunya. Entraren en contacte amb l'abat Muntadas per preparar per a l'any 1880 la celebració de les festes de la commemoració del suposat mil·lenari de la troballa miraculosa de la Mare de Déu. S'afegí al projecte el bisbe de Barcelona Josep M. Urquinaona, fins al punt que les celebracions marcaren una autèntica fita en el retrobament entre Montserrat i el poble català; és d'aquell any que prové el popular *Virolai* de Jacint Verdaguer, guanyador en el certamen literari convocat per a l'ocasió.

Tan gran fou l'entusiasme religiós, que els organitzadors es proposaren tres fites per a l'any següent, les quals sobrepassarien el relleu que tingueren les festes mateixes de 1880: el patronatge de la Mare de Déu de Montserrat sobre les diòcesis catalanes; la coronació canònica de la Sagrada Imatge; el títol de basílica menor per al temple. Això és el que hem començat a commemorar enguany.

Muntadas morí el 1885, i el seu successor, Josep Deàs, consolidà la seva obra: en el pla monàstic, organitzà el Col·legi de Missioners d'Ultramar, bressol de vocacions, i fundà el monestir de Nostra Senyora de Montserrat a Manila, independent des de 1904; en l'aspecte eclesiàstic, tingué un fort lligam amb el bisbe Josep Torras i Bages, fundador de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat i autor de la «Visita espiritual a la Mare de Déu de Montserrat»; en el pla material, són del seu temps alguns dels edificis d'allotjament dels pelegrins, l'acabament del cambril i la decoració actual de la basílica, el Rosari Monumental del camí de la Santa Cova; en el pla cultural, a més d'iniciatives com vetllar per la biblioteca i l'arxiu, animà els monjos Gregori Suñol i Bonaventura Ubach, que serien figures destacades, respectivament, en els camps del cant gregorià (va ser, també, president del Pontifici Institut de Música Sagrada a Roma) i de la Sagrada Escriptura (iniciador de la Bíblia de Montserrat i del Museu Bíblic montserratí, a més de ser membre de la Comissió Bíblica Internacional amb seu a Roma) en l'abadiat següent.

2. EL CREIXEMENT DEL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

En efecte, un cop posades les bases per a un desplegament de Montserrat com a monestir i santuari, cal concedir tot el mèrit que li pertoca a l'abat Antoni M.

Marcet, que inicià l'abadiat el 1913 i morí el 1946 després de sofrir el tràngol que comportaren els anys agitats de la Dictadura, la República, la Guerra Civil i l'ambient enrarit de la postguerra.

Abans de detallar l'obra ingent de l'abat Marcet en el pla cultural, cal fer òbviament esment en aquest moment de la responsabilitat de tots aquests abats en la formació espiritual dels monjos, ja que l'elecció de l'abat Antoni representa també un punt d'inflexió històric. Muntadas havia heretat l'esperit de l'extingida Congregació de Valladolid, i la vitalitat de Montserrat com a santuari li feia desitjar un contrapès de rigidesa i fins i tot d'aïllament respecte als seglars, per tal que la vida dels monjos fos austera i fervorosa. Deàs seguí en la mateixa línia, per bé que cal reconèixer que, pel fet d'haver entrat al monestir essent ja sacerdot experimentat i d'haver-se donat enterament a la vitalitat del santuari, accentuà més la dimensió pastoral de l'espiritualitat dels monjos.

L'abat Marcet, en canvi, que coneixia Itàlia i que tingué per companys al monestir homes de gran inquietud cultural i oberts a Europa, fou especialment sensible a la restauració monàstica que s'hi havia desplegat contemporàniament a la renaixença de Montserrat, monestir que, al capdavant, anava creixent isoladament. Ara, en canvi, hi havia una major sensibilitat envers les abadies que, sobretot a França, Bèlgica i Alemanya, fomentaven una espiritualitat benedictina més assentada en la Bíblia, la litúrgia i el conreu de les ciències eclesiàstiques. N'és un bon exponent el fet que Marcet, als dos anys d'abadiat, fos l'amfitrió del I Congrés Litúrgic de Montserrat, que marca el tret de sortida d'aquest moviment a Catalunya.

L'obra cultural de l'abat Marcet comença per la mateixa catalanització de Montserrat. Ell i el seu germà Adeodat, el millor botànic que ha tingut el monestir, treballaren per catalanitzar la *Revista Montserratina*. També introduí —no sense dificultats— el català com a llengua de comunitat i la pronunciació italiana del llatí, en comptes de la castellana; aquests dos fets representaven l'absoluta independització de rutines heretades de la Congregació vallisoletana. La comunitat progressivament sintonitzà amb l'obra de Torras i Bages i amb totes les entitats o activitats de to cristià i catalanista: des de l'esmentada Lliga Espiritual fins als Pommells de Joventut, la Federació de Joves Cristians i tants altres grups que demanaren la presència de l'abat amb motiu d'actes de menes ben diverses. Nasqué la revista *Vida Cristiana*, en vigílies del Congrés Litúrgic i en perpetuà l'esperit.

L'any 1917 es crea la impremta, a proposta del P. Anselm M. Albareda, el gran historiador que seria prefecte de la Biblioteca Vaticana i cardenal. A partir d'aquí prenen cos les publicacions: la «Biblioteca Popular Litúrgica», les col·leccions històriques *Analecta Montserratensia* i *Catalonia Monastica* i, més tard, la cèlebre *Bíblia de Montserrat* i el *Missal del Poble*, a més de les monografies escrites pel P. Albareda i altres monjos.

Sense menystenir l'interès que per la biblioteca tingué l'abat Deàs i el P. Fausto Curiel, el gran creixement d'aquesta secció fonamental del monestir es dona durant l'abadiat del P. Marcet gràcies a l'obra del P. Antoni Tobella, a través de l'adquisició de fons bibliogràfics importants. Les xifres són eloqüents: de quinze mil volums es passa a cent cinquanta mil; de setanta-dos manuscrits a mil, de seixanta incunables a més de tres-cents; d'uns quants centenars de llibres del segle XVI a uns tres mil.

Una altra faceta important d'aquests anys és el desenvolupament arquitectònic i artístic de Montserrat, en aquest camp gràcies a l'assessorament del P. Celestí Gusi. Proveït el monestir de les millores essencials, ara hom pogué esmerçar-se a fer reformes concretes i fins i tot sumptuàries, però sempre d'una gran utilitat: la impremta, la biblioteca, la cuina, les places del santuari, el jardí dels monjos, el claustre romànic —obra, com el refector, de Puig i Cadafalch. Aquest arquitecte també féu projectes, no realitzats, d'una nova façana del monestir i de l'exterior de l'església. A l'obra del Museu Bíblic, s'afegí el Museu de Prehistòria i l'adquisició a Roma d'obres pictòriques que encara destaquen en la nostra pinacoteca.

La comunitat, mentrestant, havia anat creixent i passava dels cent cinquanta monjos. La identificació de Montserrat com a símbol espiritual de Catalunya s'havia consolidat. Per això l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera el setembre de 1923, parèntesi ombrívol en el desenvolupament de les aspiracions catalanistes, també tingué repercussions a Montserrat. Foren vigilades les anades i vingudes de l'abat Marcet, es prohibiren algunes romeries, passaren per Montserrat amb ull vigilant diverses personalitats eclesiàstiques i civils, el mateix abat Marcet i els pares Suñol i Albareda hagueren d'absentar-se del monestir i calgué tenir molta prudència per evitar al màxim calúmnies i denúncies.

L'establiment de la Generalitat un cop proclamada la República representà un alleujament. Fins i tot les festes jubilaris de 1931, amb diverses celebracions religioses, populars i culturals, donaren molta vida i fervor al santuari. Però també és cert que l'anticlericalisme d'aquells anys no feia gens falaguera la situació. Quan arribà el moment crític de l'inici de la guerra, la Generalitat no solament salvà el monestir sinó que es preocupà per sostreure els monjos de les mans incontrollades que els volien exterminar. Cada monjo tingué la seva història particular: uns visqueren amagats, altres pogueren anar a l'estranger o a l'Espanya nacional, dos moriren al front i vint-i-tres foren assassinats, vint dels quals tenen en fase avançada el procés de beatificació.

Un grup pogué establir-se al balneari de Belascoain, a Navarra, i allí es traslladà l'estiu de 1937 l'abat Marcet. No cal dir que aquells anys, per a ell i els seus monjos, foren de gran sofriment. Per altres raons comprensibles, també fou dolorosa la represa de la vida a Montserrat en el context de prostració que suposà la postguerra. Des de l'abril de 1941 prengué la direcció del monestir —fins al maig

de 1946 en qualitat d'abat coadjutor— el P. Aureli M. Escarré, un dels que havia recuperat el monestir el 29 de gener de 1939.

3. LA REPRESA DE LA POSTGUERRA

La joventut i el dinamisme del nou abat ja s'havien demostrat durant el temps de prior entre 1939 i 1941 en posar en marxa la vida del santuari i de la comunitat. L'esperit d'iniciativa li escaigué bé en aquells moments que calia redreçar tantes coses, i l'exercí a través d'una concepció verticalista de l'autoritat abacial. La restauració material de Montserrat i la litúrgia magníficent que s'hi desplegava, l'activitat del monestir centrada en el treball en el santuari, trobaren en ell un fervorós dinamitzador. També el caracteritzaren, ideològicament, una admiració per la romanitat i l'adhesió al tomisme; i, espiritualment, la promoció de la *lectio divina* o lectura espiritual entre els monjos. No es pot dir que fos un renovador en l'aspecte doctrinal en comparació dels corrents que s'obrien pas a Europa després de la Segona Guerra Mundial. Però sí que en l'Espanya resclosa de la nostra postguerra, el dinamisme que provenia de Montserrat es feia sentir.

El lema abacial escollit, «Per la casa del Senyor», el dugué al peu de la lletra en la restauració material de Montserrat i en el que ell anomenava la «civilització» dels monjos. Per tant, va promoure la represa de la vida intel·lectual de Montserrat i moltes de les construccions que encara el caracteritzen: la façana nova del monestir, la sala capitular, l'atri de la basílica, la sagristia, el noviciat, l'hostatgeria, etc. Tot això produí un autèntic mecenatge d'intel·lectuals i artistes que havien quedat postergats i que a Montserrat no sols pogueren desplegar les seves qualitats sinó que reberen un eficaç acolliment. Noms com Folguera, Obiols, Rebull, Capdevila, Clarà, Vila Arrufat, Subirachs, Fita, Fornells-Pla, Grau Garriga hi estan degudament representats i hom ha pogut parlar fins i tot de «l'oasi de Montserrat» dins el món artístic enxiquit de la postguerra.

El moment culminant de tot aquest període és l'entronització de la imatge de la Mare de Déu l'abril del 1947, gràcies a la proposta del recentment traspassat P. Adalbert Franquesa, proposta que l'abat Escarré assumí i potencià plenament. Aquesta fita no sols fou el punt de partida d'un enfortiment de les peregrinacions i de la devoció popular a la Mare de Déu sinó també el primer gran gest de reconciliació nacional després de la guerra i la primera ocasió en què el català fou emprat públicament.

Un capítol a part mereixeria, tractant-se d'un llarg abadiat com fou el del P. Escarré, el de les relacions amb el Govern de Franco. Si s'hagués de resumir en un mot seria el de possibilisme. En efecte, si al començament d'exercir el càrrec podia sentir alguna afinitat amb el qui veia com a vencedor del comunisme ateu, alliberador de la persecució religiosa i protector de l'Església, ben aviat hagué de lluitar

contra les ingerències del règim en la vida de la mateixa Església i de les activitats que emparava, com ara l'escoltisme. Com altres persones i institucions, hagué d'anar trampejant les situacions per tal de reprendre un cert ús de la llengua catalana, començant per la continuació de la Bíblia de Montserrat i altres publicacions, entre les quals destaquen la creació de les revistes *Serra d'Or* i *Qüestions de Vida Cristiana*. Escriu el monjo historiador Josep Massot: «Entre el 1947 i el 1960 Montserrat s'anà convertint en un focus d'irradiació de la cultura catalana prohibida i, conscientment o inconscientment, protegí moviments d'oposició i prengué actituds no gens favorables al règim. En això hem de veure un altre dels contrastos de l'abat Escarré, que per un cantó jugava amb convicció la carta de l'adhesió a Franco i per l'altre afavoria posicions que a la llarga soscavarien l'autoritat del Caudillo». En tot cas, l'enfrontament amb el règim no es donà fins que ja governava com a abat coadjutor el P. Gabriel M. Brasó, i tingué el seu moment culminant en les cèlebres declaracions al diari *Le Monde* el novembre de 1963. És sabut que, sense que aquestes declaracions en fossin la causa directa, però sí en el context complicat que es creà a Montserrat, passà els seus últims anys a Itàlia fins que retornà, ja malalt, a Catalunya, on morí l'octubre del 1968.

L'abat Brasó, amic personal del papa Pau VI, governà el monestir durant l'època de celebració del Concili Vaticà II i l'immediat postconcili. Per això el seu breu abadiat —al cap de cinc anys d'exercir-lo fou elegit abat president de la Congregació benedictina a la qual pertany Montserrat— es caracteritzà per la creativitat i per les tensions pròpies d'aquells anys de renovació de l'Església. Del seu temps són la fundació de Cuixà i la preparació de l'establiment de monjos a l'Institut Ecumènic de Jerusalem. En el pla espiritual, tingué una irradiació doctrinal internacional i fomentà l'aplicació de la nova litúrgia, amb la celebració d'un II Congrés Litúrgic de Montserrat i la creació d'un repertori musical propi gràcies a quatre monjos compositors, tots ells antics escolans. El seu prestigi com a home d'Església el féu influent davant el Vaticà de cara al nomenament de bisbes catalans i davant el Govern de Madrid pel que fa a la pervivència de *Serra d'Or* i altres activitats culturals catalanes.

En el Montserrat contemporani encara és ben present en la ment de tots el paper exercit pels dos abats predecessors meus immediats i que encara són ben actius en la nostra comunitat, els P. Cassià Just i Sebastià Bardolet. El P. abat Cassià aollint en el monestir el batec de la societat catalana que s'obria al nou impuls del Concili Vaticà II pel que fa a la vida eclesial i a les aspiracions de llibertat dels primers moments de la democràcia pel que fa a la vida civil. El P. abat Sebastià amb l'impuls de les festes del quart centenari de la dedicació de la basílica, el projecte de la seva restauració i amb l'endegament de les obres que portarien de nou el cremallera, ara ecològic, a Montserrat. Però no puc entretenir-me a fer balanç dels anys que han dirigit el monestir, perquè al capdavant és una història que anem

fent dia rere dia i, malgrat el segell personal que cada persona pugui donar a l'orientació del monestir, la vida mateixa imposa una certa continuïtat i una potenciació dels valors emergents.

Sí, però, que em plau esmentar, perquè és ja un referent històric, que, els darrers temps del franquisme i l'inici de la transició, Montserrat fou màximament fidel al poble català i posà el seu prestigi i àdhuc situacions de privilegi al servei de la defensa dels drets cívics i polítics elementals. La tancada dels intel·lectuals el desembre de 1970 motivà aquella sortida espontània del papa Pau VI: «Ah, l'abat Cassià, conegut per tot el món. Sí, continueu acollint tothom».

4. AVUI

I aquesta consigna de l'acolliment, de signe tan genuïnament cristià i explícit per la regla benedictina en la divisa d'acollir «els hostes com el mateix Crist», ha estat l'orientació d'aquests anys i en el fons ho haurà d'anar essent sempre, tot buscant noves formes que facin l'acolliment més efectiu i més transparent.

El Montserrat d'avui és diferent del d'ahir, tal com han estat molt variades les situacions de l'Església i de la nostra societat al llarg d'aquests cent vint-i-cinc anys. És un Montserrat que es re situa en la Catalunya plena d'esperances i de reptes, en una Església catalana enfortida per les línies de la celebració fa deu anys d'un Concili Provincial que li marcà unes bones pautes d'actuació però encara un xic desconcertada per diversos fets. Montserrat intenta estar amb els ulls oberts a les necessitats de l'Església catalana i de la universal.

En alguns aspectes jo diria que fins i tot hem intentat establir lligams més estrets i hem volgut eixamplar horitzons. Però al mateix temps les demandes en l'ordre cultural i espiritual són tan creixents que exigeixen un continu discerniment de prioritats i una imaginació de remodelació d'activitats; per bé que continuen arribant vocacions, va desapareixent una generació de monjos abnegats rellevants, el darrer dels quals ha estat el conegut P. Ireneu Segarra, director de l'Escolania durant quaranta-cinc anys.

Abans d'acabar, voldria resumir breument alguns dels grans àmbits que procurem desenvolupar en l'actualitat, conscients de les nostres limitacions.

Com no podria ser d'altra manera, té la prioritat la vivència espiritual dels monjos amb vista al servei del santuari i dels més o menys dos milions de pelegrins i visitants que hi acuden anualment, alguns dels quals són atesos per grups o individualment. Sabent la importància que els mitjans de comunicació tenen actualment, procurem tenir-hi canals de comunicació per posar a l'abast de la gent la realitat actual de Montserrat. Alguns d'aquests mitjans han tingut iniciatives que ens han proposat i han obert col·laboracions molt interessants. Fruit d'aquestes propostes a collides és la retransmissió de la missa conventual al Ca-

nal 33 i durant molts anys a Catalunya Cultura. Ara, actualment en diferit, al web de Catalunya Ràdio i en directe a Ràdio Estel i Ràdio Principat d'Andorra. També hem creat algunes pàgines web: la general de Montserrat, la de l'Escolania, la de la biblioteca (des d'on es pot consultar el catàleg i accedir virtualment a alguns llibres i gravats), la de Publicacions de l'Abadia, la de LARSA (empresa que gestiona el recinte), la de la Fundació Abadia de Montserrat 2025, la del Patronat de la Muntanya. De fet, la missió actual de Montserrat és fruit del treball conjunt del monestir amb les seves diverses seccions, de LARSA, de la Fundació i del Patronat, a partir de les funcions específiques de cadascuna d'aquestes entitats.

Procurem posar a l'abast de la gent interessada el patrimoni cultural de Montserrat. Per això, a més de la web sobre la biblioteca, hem creat algunes exposicions permanents en el museu («Nigra Sum» i «Phos Hilaron»), que s'afegeixen al fons més conegut de la pinacoteca i de l'arqueologia bíblica. També s'ha inaugurat una sala d'exposicions temporals (la Sala Daura) i l'anomenat Espai Pere Pruna per a mostres més petites; s'hi exposen fons del monestir o bé col·leccions temàtiques clàssiques o contemporànies, amb la finalitat d'afavorir el diàleg amb la cultura. En la mateixa línia, estem afavorint l'estudi i la publicació de l'important fons papiro lògic, amb la col·laboració d'experts i amb l'ajuda de diverses institucions.

A partir d'un conveni amb la Universitat de Barcelona i amb la col·laboració d'altres centres universitaris, celebrem anualment a Montserrat dues jornades universitàries; una de cultura humanista i l'altra d'història antiga, amb professors de diverses universitats i amb monjos, en les quals s'obtenen els crèdits acadèmics corresponents.

L'Escolania també està en fase d'adaptar-se a les necessitats del nostre temps per poder continuar la seva missió educativa, cultural i de servei al santuari. Continua, a més, oferint concerts fora de Montserrat i col·laborant amb altres institucions musicals.

Les publicacions són encara, malgrat les dificultats per fer-les viables des del punt de vista econòmic, un servei important. Ens hi ajuden la Generalitat i altres institucions. Editem cinc revistes (i bàsicament portem l'edició de tres més) i una mitjana de cent llibres anuals. D'entre les revistes, estem fent un rel·lançament de *Serra d'Or*, convençuts de la seva validesa i de la seva actualitat.

CONCLUSIÓ

Aquestes realitats així com la docència que exerceixen alguns monjos permeten un diàleg fluid amb diversos àmbits de la cultura i d'alguna manera ser també creadors de cultura en benefici de la societat. Sempre amb la consciència de ser membres de l'Església i que la cultura és un camí per als valors de l'Evangelí.

Amb això no he esgotat la llista de totes les coses que fem. Són de les més remarcables juntament amb les col·laboracions més estrictament eclesials. Ens volem fidels, en aquest segle XXI, a la tradició de compromís amb la història de Catalunya que ha marcat Montserrat en aquests cent vint-i-cinc anys. Per això, amb esperit de servei, Montserrat o el seu abat en nom de la comunitat, ha fet sentir sempre que ha semblat convenient una paraula per invitar a la reflexió tant a nivell d'Església com de societat.

A la base de tot, hi ha l'experiència espiritual de la vida monàstica a l'escola de sant Benet, la riquesa d'estar arrelats en la doble tradició de l'Església: l'oriental i l'occidental, l'humanisme cristià, la relació amb la gent senzilla que puja a Montserrat, l'obertura al pensament actual per comprendre'l i sotmetre'l a crítica des de les nostres conviccions. Sant Benet va ser constructor d'Europa: Montserrat procura construir cada dia la realitat d'un centre espiritual i cultural que té una important incidència en la vida del país i també d'Europa. Voldríem que Montserrat fos una plasmació, malgrat les nostres limitacions i incoherències, de l'Església servidora de la humanitat a imitació de Jesucrist.

Per concloure, podríem dir que ens movem entre el realisme que vol tocar de peus a terra i la il·lusió que l'Evangeli encarnat en una vida monàstica viscuda en un santuari marià té una actualitat que pot satisfer les insatisfaccions i les esperances en les quals es veuen immersos molts homes i dones d'avui. Saber trobar a cada moment el gest i la paraula adequats per tal d'infondre coratge en la mesura de les necessitats dels qui entren en contacte amb nosaltres és el nostre ideal. I espero que vosaltres, en aquesta sessió de la Secció Filològica a Montserrat, també pugueu copsar aquests desigs, aquestes il·lusions, aquestes realitats i aquests projectes, i us en sentiu alhora participants, beneficiaris i avaladors.

JOSEP M. SOLER I CANALS
Abat de Montserrat

Montserrat i la llengua catalana

Montserrat és una de les institucions més antigues de Catalunya, que amb petites interrupcions s'ha mantingut des de l'edat mitjana fins avui. Les primeres referències a Montserrat daten del 888, quan el comte Guifré de Barcelona va cedir al monestir benedictí de Ripoll quatre esglésies que es trobaven prop de la muntanya serrada —que no feia gaire havia estat alliberada de la dominació musulmana—, dues de les quals *in cacumine ipsius montis*, al capdamunt de la muntanya, on es mantenen encara: Santa Maria —el nucli inicial del futur monestir i santuari— i Sant Iscle —al qual és dedicada una capelleta romànica conservada dins el jardí dels monjos.¹

Cap al 1025 —el 1024 segons els estudiosos recents—² Oliba, abat de Ripoll i bisbe de Vic, va enviar a la casa de Santa Maria de Montserrat una petita comunitat benedictina, que depengué de Ripoll durant uns quants segles. Ens consta que ja en aquell moment hi havia llibres a Montserrat, escrits en llatí, necessaris per al culte litúrgic i per a la vida diària dels monjos. L'interès per la cultura, típic de Ripoll i relacionat tradicionalment amb l'orde benedictí, va anar creixent-hi a

1. Per a la història de Montserrat en general, vegeu Anselm M. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, 6a ed. rev. i ampl. per Josep Massot i Muntaner, Barcelona, 1977, reeditada sense canvis el 2005; Josep de C. LAPLANA, *Montserrat, mil anys d'art i història*, Manresa, 1998. Per a la història medieval, vegeu Benet RIBAS I CALAF, *Història de Montserrat (888-1258)*, Barcelona, 1990; *Annals de Montserrat (1258-1485)*, a cura de Francesc Xavier Altés i Aguiló, amb la col·laboració de Josep Galobart i Soler, Barcelona, 1997. Per a una simpàtica visió del present de Montserrat, amb moltes referències al passat, vegeu Hilari RAGUER, *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són - què fan - com viuen*, Barcelona, 2008.

2. Cf. Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Esbós biogràfic del comte, abat i bisbe Oliba*, revisió a cura de Ramon Ordeig i Mata, Barcelona, 2008, p. 76-77.

mesura que la comunitat s'hi arrelava i s'hi feia més gran. No correspon a Montserrat un dels més antics textos catalans, ara conservat a la seva biblioteca —una traducció del *Forum iudicum* que no sabem exactament d'on procedeix i que no arribà a la casa fins després de la Guerra Civil—,³ però sí que ens consta que durant l'edat mitjana alguns monjos traduïren o escriviren llibres en català, i ens ha arribat —malgrat els estralls de les guerres napoleòniques i de les lluites dinàstiques de la primera meitat del segle XIX— una peça extraordinària procedent de l'*Scriptorium* de Montserrat, l'anomenat *Llibre vermell*, amb textos homilètics i devots dels segles XIV i XV en català i en llatí, i amb poemes redactats en llatí, occità i català, i acompanyats de notacions musicals, alguns dels quals referents a la Mare de Déu que es venerava al santuari⁴ i que a poc a poc anà adquirint una fama que ja durant el segle XIII sobrepassava les fronteres de Catalunya, atès que el rei Alfons el Savi dedicà algunes de les seves *Cantigas* a miracles atribuïts a la Mare de Déu de Montserrat. Una mica més endavant, al segle XIV, l'escriptor francès Jean d'Arras situà a la muntanya de Montserrat la seva obra *Mélusine*, i de llavors ençà no mancaren fins ara relats de viatges, narracions històriques, poemes o novel·les en diverses llengües que s'ocupen del tot o en part de Montserrat, com a monestir, com a santuari o com a lloc privilegiat de la natura.

A mitjan segle XV la impremta, inventada no feia gaire per Gutenberg, va arribar a Montserrat, on primer es feren imprimir estampes i butlles destinades als pelegrins i devots de la Mare de Déu i més endavant llibres, que iniciaren una activitat editorial pràcticament ininterrompuda fins avui i que permet de parlar de Montserrat com de l'editorial més antiga d'Europa en actiu, al costat de les de les universitats d'Oxford i de Cambridge. Entre els segles XV i XIX, doncs, varen sortir de Montserrat —impresos al monestir mateix o encarregats a impremtes de Barcelona o de Manresa— tota una colla de publicacions de diversa mena, en bona part en llatí i en castellà —llengua que a partir de l'entrada de Montserrat a la Congregació benedictina de Valladolid, al final del segle XV, va esdevenir l'oficial de la casa—, però també en català, llengua de la major part dels pelegrins que acudien al santuari i que hi eren atesos en català.⁵ També en català foren compostes moltes cançons religioses sobre Montserrat que esdevingueren molt populars i que foren difoses a través de les procures que Montserrat tenia a diversos indrets, com per exemple la famosa «Llàntia del rei moro», referent a un trofeu procedent

3. Aquest text va ser descobert i ha estat publicat per Anscari M. Mundó i ha estat estudiat igualment per Josep Moran i Joan Anton Rabella, des d'una perspectiva diferent.

4. Per al *Llibre vermell*, vegeu-ne l'edició facsímil parcial, amb pròleg de Francesc Xavier Altés, feta amb motiu del Mil·lenari de Catalunya (Barcelona, 1989).

5. Per a les edicions de Montserrat fins al segle XIX, vegeu Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «La impremta i el llibre a Montserrat (segles XV-XIX)», dins el volum col·lectiu *Cinc-cents anys de Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, Barcelona, 2005, p. 9-88.

de la batalla de Lepant, que s'ha conservat fins i tot a Mallorca, on en alguns casos començava «'Nem a missa a Montserrat / i veurem tot lo que hi ha», mentre que altres vegades la gent no n'entenia el significat primitiu i transformava el primer vers en «'Nem a missa, Montserrada», com si s'adrecessin a una noia anomenada Montserrat, nom feminitzat a Mallorca en «Montserrada».⁶

Després de diverses vicissituds relacionades amb la Guerra del Francès i amb els canvis polítics registrats a l'Estat espanyol al començament del segle XIX, Montserrat, d'acord amb les lleis desamortitzadores liberals, va quedar buit el 1835, però el 1844 el santuari va tornar a reprendre la seva activitat, amb una autorització especial de la reina Maria Cristina, i s'hi varen tornar a aplegar uns quants monjos, que inicialment, d'acord amb la legislació del moment, eren considerats sacerdots al servei del santuari. Tanmateix, a poc a poc pogueren regularitzar la seva situació i la comunitat, adherida a la Congregació italiana de Subiaco —essent que la Congregació de Valladolid, a la qual pertanyia abans, havia quedat extingida—, anà creixent i consolidant-se, sobretot durant els abadiats dels pares Miquel Muntadas i Josep Deàs, que comptaren amb la col·laboració de personalitats tan diferents com sant Antoni M. Claret, confessor de la reina Isabel II,⁷ o Víctor Balaguer, polític liberal i maçó, entusiasta de Montserrat, al qual dedicà obres en prosa i en vers i que s'autotitulava «Lo trobador de Montserrat».⁸

Seguint la tònica anterior, la llengua habitual de les publicacions d'aquella època era el castellà, bé que no hi mancava alguna excepció rellevant, com el llarg poema, editat a Manresa el 1868, *Joan Garí l'hermità de Montserrat*, el títol del qual continuava: «Obra escrita per lo R. P. D. Ignasi Corrons monjo benedictí, ja president de Montserrat», és a dir —amb un italianisme flagrant—, anteriorment president de la comunitat, després de la mort del darrer abat de l'època de Valladolid, Josep Blanch.⁹ Al «Pròlech», l'autor feia constar: «Al nostre idioma català, si no m'enganyo, li falta encara un Poema Heróich, ó quen tinga almenos la semblansa. Per més que la Academia de Barcelona¹⁰ haja estimulat los ingenis á tals composicions, un bon Poema seguit y conduit ab estro propiament poétich se fa desitjar encara. En que consistirá un tal defecte? Lo geni y lo estro certament no

6. Als successius volums de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, apareguts a partir de 1993, he anat recollint un bon nombre de cançons referents directament o indirectament a Montserrat, algunes de les quals tenen una gran difusió i altres són molt més poc conegudes.

7. Vegeu Eufemià FORT I COGUL, *Sant Antoni Maria Claret i Montserrat*, Tarragona, 1954.

8. Per a la important relació de Víctor Balaguer amb Montserrat —que desmunta els mites d'alguns historiadors recents sobre la «invenció de la tradició» montserratina—, vegeu Montserrat COMAS I GÜELL, *Víctor Balaguer i la identitat col·lectiva*, Catarroja, Barcelona, Palma, 2008, p. 65-70.

9. Vaig resumir la biografia d'Ignasi Corrons (Manresa, 1808 - Nàpols, 1874), a partir de material de primera mà, a Joaquim MOLAS i Josep MASSOT I MUNTANER (dir.), *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, 1979, p. 180.

10. La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

están circumscrius á regions ni provincias: se sap, además, que en Catalunya hi ha ingeni per tot. De consegüent, la falta de un Poema clàssich catalá, que tant honoraria sòn primer autor, no deu consistir en la dificultat de concebirlo y conduhir-lo ab la deguda Unitat, Interés, Grandiositat y demés qualitats essencials que dependeixen de l'habilitat del compositor, sino en un obstacle inherent á algun dels requisits extrinsechs al autor, é indispensables á la obra» (p. 7). Corrons suggeria que «tal obstacle, en part pot derivar de la índole de la nostra Llengua, la qual per sa natural sensillesa se presta poch á la elocució sonora y magestuosa, tant del cas á una composició poética de tal género. Les altres Llenguas se enriqueiren, se perfeccionaren ab lo temps; y, qual més qual menos, tenen com depositadas y fora del us freqüent certas maneras y expresions elegants y més elevadas que las usuas, de las quals poden servirse los autors en las ocasions d'empenyo: tenen, diguemho aixís, dos vestits, un per los dias ordinaris, altre per los dias de gala. La Llengua catalana, no se lo que es, que sens faltarli gracia, vivesa, energia y tot lo que's vulga, no te aquesta elasticitat y com duplicitat de las altrás; va ben vestida, més sempre de un mateix trajo, ni presta al escriptor altres giros y expressions que las que se usan en una conversació familiar. Y es tant propia de son carácter la senzilla, que en tractant de vestirla millor, elevant un poch la dicció, se n' dona ella com per ofesa y ridiculizada. En una paraula, no li escau altre vestit, que l' que porta per tot dia» (p. 7-8). Corrons afegia que no volia que «la nostra Nimfa Llemosina» fes «mala cara [...] per aquesta mia crítica», i li feia dir: «He sigut desgraciada! [...] Vaig quedar órfana y baix nous pares en la flor de l'adolescencia, desde que lo Principat, per sa unió ab altrás Coronas, perdé la sua autonomia, tant necessaria al progrés de una Llengua; essent comú als idiomas seguir la condició política de engrandiment ó decadencia de sos Estats. Ma germana, la Llengua castellana, podria desplegar lo fasto que avuy desplega, si no hagués acopiat altres caudals que los que possehia en lo sigle XII, y aduc en lo sigle XV?¹¹ De qui se feya més cas, antes y durant los dits sigles, de ella, ó de mí? Y no obstant, desde á las horas me vaig arraconada, y passat á ma germana tot lo patrimoni» (p. 8-9). De tota manera, Corrons assegurava que «la Llengua catalana, ben manejada, pot, sens degenerar, apropiarse moltes maneras y expressions derivadas de la castellana y llatina, ab las quals te tant estret parentiu. Alomenos en poesia, se li permeti pendrerse ara lo que li tocaba tant de dret, y no li fou dat á sòn temps; y aixó sol li será una gran ajuda de cost. Finalment, me fundo en que la Grandiloqüencia no es un constitutiu ó part essencial de la poesia sublime» (p. 9). Amb modèstia, afirmava que, mentre continuava mancant «un Geni» que s'hi posés, ell, «sens ser poeta, sols per simple afició á la poesia catalana y fent us de las rahons sobreditas

11. Corrons posa aquí la nota següent: «En lo sigle 12, se uní Catalunya á la Corona de Aragó: en lo sigle 15, á la de Castella».

que te nostra llengua, per apropiarse alguns termes de la castellana y llatina, sa germana y sa mare, m'he entretengut en una composició de las més facils y sensil·las, que sols se distingeix de la prosa per haberli donat una mitja tinta poética, en quant basta per lo gust y oído de la gent vulgar» (p. 11). I comentava amb humor que mentre Cristóbal de Virués en el seu poema *El Monserrate* «sona la trompa sobre lo Mont Parnaso de Grecia, al peu de la font del Caball Pegás; jo toco lo pito sobre l' Mont-Serrat de Catalunya, al peu del árido Caball Bernat» (p. 12).

Aquest pròleg, de to plenament renaixentista, anava seguit d'un resum —ple d'elements llegendaris— de la història de Montserrat, des de l'any 197 fins al 1860, que acabava amb uns paràgrafs plens de pessimisme:

Lo decantat sigle de las llums había de ser lo de la ruina de Montserrat, que arribát á son apogeo debía decaurer com totas las cosas humanas. L'any 1811 fou saquejat, cremat y minat ab pólvora pels mestres de civilisació, los francesos, salvantse solament las parets del temple y la Santa Imatge, ocultada altre vegada *dels moros moderns* en un racó de la Montanya. Los monjos dispersos hi tornaren luego de cessada la guerra.

L'any 1820, los monjos sufriren la primera, pero breu expulsió, durant la qual la Santa Imatge fou trasladada á una iglesia de Barcelona fins l'any 1824, que fou tornada á son siti predilecte entre sos *antichs servidors*, los Benedictins.

Finalment, l'any fatal 1835 succehí la segona expulsió dels monjos, trobantse profès entre ells lo autor de aqueix escrit, que immediatament buscá un refugi en un monastir de Italia, y allí es ahont, suspirant per lo *ameno Montserrat*, fa sentir sos *débils Cants, desde los climas distants hont lo ha portat antisocial tempestat*. Bè es veritat que desde el 1844, per un Decret excepcional se ha entregat lo monastir als pochs monjos que sobreviuen; més sens poder vestir la cogulla, ni donarla á cap novici, fins que la vellesa acabi ab tots ells. Lo que equival á conduhir ab honor, per tot premi, l'Ordre Benedictí al sepulcre; permetent que desaparezca de Espanya, de la patria dels Aguirres, Boils, Feyjoós y Sarmientos, un Institut de tanta antiguitat y tant crit com lo Benedictí, y tant benemerit de la civilisació y ciencias, que no crech un problema indigne de proposarse lo següent: *Nostres il·lustrats expulsors, sabrían confegir avuy dia, dat cas que Sant Benet no hagués comparegut al món?* (p. 22-23)

Com ja he assenyalat, les coses s'anaren encarrilant i el Montserrat dels abats Muntadas (mort el 1885) i Deàs (elegit el 1885, pocs mesos després de la seva professió monàstica i rellevat per l'abat Antoni M. Marcet, en qualitat d'abat coadjutor, el 1912, bé que continuà essent abat fins a la seva mort, el 1921) va anar tornant a la normalitat i creixé en tots els aspectes.¹² Durant el temps de l'abat

12. Per a les vicissituds del Montserrat dels segles XIX i XX, sobretot des del punt de vista religiós i cultural, vegeu el meu llibre *Els creadors del Montserrat modern: Cent anys de servei a la cultura catalana*, Barcelona, 1979.

Muntadas, que restaurà amb coratge el santuari a fi que hi poguessin acudir, com en segles anteriors, els pelegrins i els visitants, hi hagué un parell de celebracions especialment importants, que contribuïren a la represa de les romeries i al contacte entre Montserrat i els intel·lectuals de diverses tendències que formaven part del moviment de Renaixença de la literatura i de l'espiritualitat catalanes: les anomenades festes del Mil·lenari de 1880 —per a les quals Jacint Verdaguer, cantor per excel·lència de Montserrat, va compondre el *Virolai*, que aviat n'esdevindria l'himne—¹³ i les festes de la coronació pontifícia de la Mare de Déu i de la declaració de basílica menor a favor de l'església de Montserrat, amb motiu de les quals Jacint Verdaguer i Jaume Collell van promoure una «Corona poètica» en la qual van participar un gran nombre d'escriptors d'arreu dels Països Catalans, precedent de les que tindrien lloc més endavant el 1931, el 1956 i el 1981.¹⁴

La simbiosi entre Montserrat i Catalunya que va sorgir d'aquestes festes de 1880 i 1881, impulsada per Jaume Collell des de *La Veu del Montserrat*, de Vic,¹⁵ i per Fèlix Sardà i Salvany des de la *Revista Popular*, de Sabadell,¹⁶ i que tenia les seves arrels des de molt lluny (recordem tota la literatura sobre les batalles del Bruc¹⁷ i el paper rellevant ja assenyalat de Víctor Balaguer), va contribuir decisivament perquè els monjos anessin prenent consciència de la seva llengua i que s'arrellessin al poble català. La catalanització «oficial» de Montserrat tingué lloc al començament de l'abadiat del terrassenc Antoni M. Marcet, el 1913, però ja des de molt abans ens consta la participació entusiasta d'un bon nombre de monjos en l'Obra del Diccionari iniciada pel vicari general de Mallorca, mossèn Antoni M. Alcover,¹⁸ i no podem oblidar les col·laboracions en català a la *Revista Montserratina* —majoritàriament redactada en castellà—, fundada per l'abat Deàs el 1907, que publi-

13. Sobre Verdaguer i Montserrat vegeu Francesc Xavier ALTÉS, *Jacint Verdaguer i Montserrat*, Barcelona, 2002, i les meves notes «Jacint Verdaguer i Montserrat», a *Escriptors i erudits contemporanis: Quarta sèrie*, Barcelona, 2004, p. 51-56.

14. Vegeu el meu treball «Els poetes de les Illes Balears i el monestir de Montserrat», a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona, 1993, p. 199-221. La «Corona literària» de 1981, promoguda per Osvald Cardona, és continguda al manuscrit 1308 de la Biblioteca de Montserrat (cf. Alexandre OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat: Primer suplement seguit d'una antologia de texts trets del fons manuscrit montserratí*, Barcelona, 1991, p. 44, que dissortadament no en descriu l'ampli contingut).

15. Vegeu el meu treball «Les campanyes patrioticoreligioses de Jaume Collell», a *Escriptors i erudits contemporanis [Primera sèrie]*, Barcelona, 1996, p. 27-33, on comento l'important llibre de Josep JUNYENT I RAFART, *Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtiques-religioses (1878-1888)*, Vic, 1990.

16. Vegeu, en general, el llibre clàssic d'Adalbert M. FRANQUESA, *75 anys de patronatge de la Mare de Déu de Montserrat*, Montserrat, 1958.

17. Cf. Carola DURAN, *El Bruc en la literatura catalana del segle XIX*, Barcelona, 2008.

18. Vegeu el meu treball «Antoni M. Alcover i el monestir de Montserrat», a *Escriptors i erudits contemporanis: Segona sèrie*, Barcelona, 2001, p. 37-79.

cà fins i tot al seu moment les noves normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'època de l'abat Marcet és caracteritzada per l'obra cultural d'uns quants monjos rellevants, que faran servir sempre el català i que tiraran endavant empreses que aconseguiran un ressò internacional i que tindran continuïtat en els anys successius. El pare Anselm M. Albareda, nascut el 1892, arxiver de Montserrat i futur director de la Biblioteca Vaticana i cardenal, substituï el 1918 la *Revista Montserratina* per una altra publicació de rigorosa investigació històrica, amb títol en llatí però redactada íntegrament en català, *Analecta Montserratensia*, al costat de la qual aviat sortí *Catalonia Monastica*, igualment en català, de la qual només aparegueren dos volums. El pare Albareda sintetitzà també per primer cop el 1931 una *Història de Montserrat* adaptada als nous temps, que prescindia de les llegendes tradicionals i les substituïa avantatjosament per un estudi seriós de la documentació conservada a partir del 888, i el mateix any publicà una biografia basada en les fonts, però adreçada a un públic molt ampli, sobre *L'abat Oliva, fundador de Montserrat*. Més endavant va establir una extraordinària *Bibliografia de la regla benedictina* (1933), amb una llista de les edicions que se n'havien fet a tot el món i en totes les llengües, feina titànica en aquells moments, quan —abans dels ordinadors, de les bases de dades i d'Internet— calia recórrer amb paciència les biblioteques i anar-hi fent fitxes en paper a mà, que després eren passades a màquina i compostes lletra per lletra a la impremta de Montserrat, que l'abat Marcet havia tornat a posar en marxa i que es caracteritzava per la pulcritud i per l'elegància de les seves edicions. Poc abans de ser cridat a la Vaticana, Albareda va publicar encara un polèmic llibre sobre *Sant Ignasi a Montserrat* (1935), que li valgué les crítiques de molts jesuïtes que no admetien que els *Exercicis* de sant Ignasi tinguessin cap inspiració montserratina, i alhora una carta positiva i encoratjadora d'un jesuïta jove que amb el temps seria un gran historiador i un inseparable amic seu, el pare Miquel Batllori. Profundament catalanista, Albareda es mostrava en la seva correspondència particular enemic declarat dels militars que havien proclamat la dictadura de Primo de Rivera i a la seva *Història de Montserrat* l'anomenava el «santuari nacional de Catalunya», expressió que fou vetada més endavant per la censura franquista.

El pare Gregori M. Sunyol (o Suñol), nascut el 1879, prior de l'abat Marcet, va dedicar-se de ple a l'estudi i a la divulgació del cant gregorià, d'acord amb la interpretació que en feien els monjos de Solesmes, i va promoure el moviment litúrgic a Catalunya amb la creació de la revista *Vida Cristiana*, publicada a partir del 1914 en col·laboració entre Montserrat i l'Associació d'Eclesiàstics de Barcelona, i amb l'impuls donat al I Congrés Litúrgic de Montserrat, el 1915. Entre les seves nombroses publicacions, d'investigació o de divulgació, destaca la magnífica *Introducció a la paleografia musical gregoriana*, apareguda en català (1925) i més endavant

en francès (1935), l'edició de la qual fou dificultada per la censura de la dictadura de Primo de Rivera, que no veia amb bons ulls que el prospecte propagandístic de l'obra estigués redactat només en català i en francès, «con omisión completa del idioma castellano, sin mencionar España entre los países que se citan, con menosprecio del Estado Español», ni menys encara que al llibre es parlés d'una «notació catalana», segons una denominació científica que havia establert, a partir dels manuscrits, l'erudit benedictí francès Maur Sablayrolles.¹⁹

El pare Bonaventura Ubach, nascut igualment el 1879, es dedicà des de jove als estudis bíblics, seguint una tradició secular de Montserrat, i publicà ja el 1913 una sucosa descripció del seu viatge «per l'Aràbia Pètria seguint les petjades d'Israel», titulada *El Sinaí*. Aviat va fer plans per a la traducció en llengua vulgar de la Bíblia, que quallaren a partir del 1926 en la sèrie anomenada *La Bíblia de Montserrat*, en nombrosos volums, que contenien la traducció catalana dels diferents llibres de l'Antic i del Nou Testament, acompanyats del text llatí de la Vulgata, amb un pròleg i amb extenses notes. L'abat Marcet embarcà en aquesta empresa diversos monjos joves, que estudiaren a Jerusalem —on Montserrat arribà a fundar una casa pròpia— i que ajudaren el pare Ubach a tirar endavant els seus projectes, que incloïen també uns volums d'il·lustració —que per raons econòmiques s'aturaren aviat— i la creació d'un important museu bíblic, que encara avui està integrat dins el conjunt del Museu de Montserrat. *La Bíblia de Montserrat* va aconseguir un gran nombre de subscriptors i, com era d'esperar, fou malvista pels enemics del catalanisme polític, que enviaren cartes ofensives en lloc de butlletes d'adhesió i que, durant la Guerra Civil, arribaren a parlar de «la deplorable edición monumental de la Biblia en catalán que hacen los frailes separatistas de Montserrat».²⁰

Durant l'abadiat del pare Marcet, d'altra banda, continuà la tasca editorial que, com comentàvem abans, Montserrat havia dut a terme des del segle xv, destinada a publicar llibres per a ús dels monjos i dels pelegrins i llibres escrits per monjos. En certa manera, podríem dir que ell va fundar una «editorial moderna», que començà a fer servir el nom de Publicacions del Monestir de Montserrat i que inicià diverses col·leccions adreçades a un públic culte, a un públic devot o als simples visitants del santuari. Entre els llibres apareguts durant aquest període, la gran majoria dels quals feien servir el català, hi ha alguna obra referent a la muntanya de Montserrat i fins i tot alguna guia d'excursionisme.²¹ De més a més, els

19. Cf. el meu treball «El pare Gregori M. Sunyol i la dictadura de Primo de Rivera», a *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Barcelona, 2003, p. 329-340.

20. Frase de Julio Martínez Santa-Olalla, a *Libertad* de Valladolid, 10 de novembre de 1938, citada per Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, 1995, p. 468.

21. Per a l'abat Marcet i els seus monjos vegeu, a més del ja citat *Els creadors del Montserrat modern*, el meu llibre ja citat *Església i societat a la Catalunya contemporània*, amb la bibliografia anterior.

monjos collaboraren en altres iniciatives de l'època, com ara la col·lecció «Bernat Metge», apareguda sota el mecenatge de Francesc Cambó, en la qual hi hagué el projecte d'iniciar una sèrie de traduccions de textos patristics.²²

Tota aquesta activitat cultural i religiosa de l'abat Marcet, que posava Montserrat en sintonia amb el desenvolupament progressiu d'un sentiment catalanista que tenia manifestacions molt diverses arreu de Catalunya des del segle XIX i ben especialment a partir de la creació de la Mancomunitat i de la demanda d'un estatut d'autonomia que no arribaria fins al 1932, va ser observada amb suspicàcia des del Govern i des de la nunciatura de Madrid, i fins i tot va ser poc compresa per alguns monjos «castellanistes», que arribaren a denunciar el suposat catalanisme excessiu que Marcet havia introduït al monestir. L'abat se'n va defensar com va poder, amb el suport de la majoria de la comunitat, que compartia els mateixos anhels, i posà en relleu, ja en una carta al cardenal Pietro Gasparri, secretari d'Estat del Vaticà, del 6 de novembre de 1919, que Déu l'havia «fet néixer català; els meus pares, sempre catòlics practicants, bé que a costa de grans sacrificis, em formaren en l'amor a Catalunya i a la seva llengua, i així he de confessar que després de cristià i de benedictí sóc català de cor. Però jo, de política, ni cata-

22. En una llarga carta sense data de Francesc Cambó al director de la Bernat Metge, Joan Estelrich (que pel que sembla correspon al 3 de novembre de 1943), li comentava: «*Patristica*. Des dels començaments, la F. B. M. tingué la característica d'haver inclòs, dins la seva col·lecció, els autors patristics: ens limitàrem, de moment, a Palladi [traduït pel pare Antoni Ramon i Arrufat, que abans de la guerra dirigí les publicacions de Montserrat], dins la sèrie grega, i a S. Cebrià (dos volums d'Epistolari, publicats) dins la sèrie llatina. Mn. [Tomàs] Bellpuig (assassinat pels rojos) i el Dr. [Joan Baptista] Manyà, per sort supervivent, prepararen, de S. Cebrià, els Opuscles. D'altra banda, dirigit per Dom Antoni Ramon, s'havia format a Montserrat un grup de monjos (assassinats els uns, dispersos els altres per la tempesta incivil) que es prepararen a editar-nos i traduir-nos les obres principals dels Sants Pares sobretot dels Grecs. No crec, doncs, que calgui fer una col·lecció especial independent de la F. B. M., entre altres raons per aquesta: una nova col·lecció exigiria la captació d'una subscripció nova i és molt difícil que aquesta assolís el nombre dels subscriptors de la B. M. i en canvi els Sants Pares, publicats dins la B. M., passaran sense cap esforç de propaganda ni complicació administrativa. Es tracta, doncs, en fi de comptes, d'intensificar el nombre d'autors i obres patristiques dintre la nostra col·lecció actual. Ara bé: tornarà a Catalunya Dom Antoni Ramon que tant podria ajudar-nos? Convé, ja des d'ara, tant si torna com no, tractar amb els montserratins de la continuació intensificada en la nostra sèrie patristica? Ultra els montserratins, comptem amb els Drs. Llobera [Josep M. Llovera], [Ramon] Roca i Puig, Manyà, [Adela] Trepai i algun altre, i possiblement alguns jesuïtes com els PP. Vives [potser es tracta, per una confusió, de mossèn Josep Vives i Gatell, que treballava a la Balmesiana] i [Miquel] Batllori» (Arxiu de Joan Estelrich, ara a la Biblioteca de Catalunya, que vaig poder consultar gràcies a la gentilesa de Manuel Jorba). Sobre el pare Ramon i Arrufat, vegeu el meu llibre *Església i societat a la Catalunya contemporània*, índex de noms. El *Catàleg de les publicacions dels Monjos de Montserrat. Any 1935*, imprès a Montserrat aquell mateix any, assenyalava que tenia en premsa a la Bernat Metge el volum III de la *Història* de Polibi, i en preparació el volum IV de Polibi i el *Convit de les deu verges* de sant Metodi d'Olimp, per a la «Biblioteca Els Clàssics Cristians», de Barcelona. Segons el mateix *Catàleg*, el pare Ambrós Busquets, assassinat el 1936, tenia en preparació el «text crític, introducció, versió i anotació» de les *Homilies sobre l'Hexàmeron* de sant Basili, i la traducció i anotació dels *Escrits dels pares apostòlics*, sense precisar on havien de sortir.

lana, ni castellana, ni *carlina*, ni *alfonsina*, ni nacional, ni internacional, no n'he volgut saber mai res».²³

No és estrany que, amb aquests antecedents, durant la dictadura de Primo de Rivera s'acumulessin els problemes causats per la decidida voluntat de les noves autoritats d'eradicar el catalanisme des de tots els punts de vista, que desembocaren en una petició a la Santa Seu perquè allunyés de Catalunya les dues personalitats eclesiàstiques considerades més rellevants del país, el cardenal Francesc Vidal i Barraquer, arquebisbe de Tarragona, i l'abat Antoni M. Marcet. De fet, el visitador enviat a Catalunya pel Vaticà després de les protestes de la Dictadura, el nunci a Madrid Federico Tedeschini, va exposar amb el màxim secret al cardenal Gasparri, el 22 de juny de 1928, que hi havia «dos personatges, d'altra banda virtuosos i en tantes altres coses benemèrits», que eren «exponents, fautors i propulsors del moviment catalanista, especialment pel que fa a l'ús de la llengua catalana, i no pel que fa a un ús qualsevol, sinó pel que fa a un ús que imposi com a oficial [el català] i exclouï per això automàticament la llengua castellana, fomentant amb això l'amor a Catalunya, no com una regió, sinó com una nació, encara que sigui federativa, i extingint per consegüent l'amor a Espanya». Tedeschini suggeria que, «amb el millor tractament, fossin substituïts».²⁴ A l'hora de la veritat, Vidal i Barraquer continuà a Tarragona i l'abat Marcet no fou destituït, però sí obligat a deixar Montserrat durant una temporada i a rebre-hi després el rei Alfons XIII, en una mostra de fidelitat obligada. Al mateix temps foren allunyats temporalment de Montserrat els pares Sunyol i Albareda, considerats també separatistes i malvistos per les autoritats.²⁵

Per tot plegat, no costa gaire d'entendre que a Montserrat, com a la major part de Catalunya, fos ben rebuda la proclamació de la Segona República, que repre-

23. Carta publicada per M. Ángeles FÉLIX BALLESTA, *Relaciones Iglesia-Estado en la España de 1919 a 1923, según el Archivo Secreto Vaticano*, Madrid, 2005, p. 319-320 (en tradueixo el text italià). Vegeu més detalls a l'obra acabada de citar, p. 63-70. A l'Arxiu de Montserrat es conserva material complementari, que en algun cas he fet servir a *Els creadors del Montserrat modern*.

24. Vegeu Vicente CÁRCEL ORTÍ, «Documentos del pontificado de Pío XI sobre España (1922-1939)», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), LXXX (2007), p. 257-258 (tradueixo el fragment transcrit de l'italià).

25. Vegeu *Els creadors del Montserrat modern*, p. 112-127; *Església i societat a la Catalunya contemporània*, p. 329-340. L'abat Marcet fou fora de Montserrat des del febrer fins al maig de 1929. El 28 de maig, onze dies després del seu retorn de Xile, l'Argentina i Terra Santa, hagué de rebre Alfons XIII i Primo de Rivera mateix al monestir (*Els creadors del Montserrat modern*, p. 123 i 126). Josep Benet, que aleshores era escolà de Montserrat, explica a les seves memòries que els escolans, que sabien la persecució de què la Dictadura feia objecte la llengua catalana, havien fet una conxorxa per romandre en silenci, en lloc de cantar, davant el rei i el dictador. El seu prefecte, el pare Àngel Rodamilans, músic assassinat el 1936, se n'assabentà i els va convèncer de deixar-ho córrer, atès que la seva actitud hauria resultat comprometedora per a l'abat Marcet i els seus monjos (cf. RAGUER, *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat*, p. 140).

sentava el final d'uns anys de malson i que s'inicià el 14 d'abril de 1931 amb l'esperança d'un futur millor per a les aspiracions catalanistes.²⁶ Per tot un seguit de raons, però, les tensions entre dretes i esquerres suscitées entre el 1931 i el 1936 desembocaren en la revolta civicomilitar dretana del 17-19 de juliol de 1936 i donaren lloc a una guerra fratricida que havia de durar mil dies, durant els quals a Catalunya es desencadenà una revolució, promoguda per l'aixafament de la revolta de l'exèrcit i d'alguns elements falangistes i carlins, que anul·là pràcticament el poder de la Generalitat, controlada per Esquerra Republicana de Catalunya i presidida per Lluís Companys, i el passà en un primer moment a l'anomenat Comitè de Milícies Antifeixistes, en el qual tenien un gran predomini els grups anarquistes. Aquesta revolució tingué des de bon començament un caràcter marcadament anticlerical i no solament destruï d'una manera sistemàtica les esglésies i els convents, sinó que inicià una caça despietada de sacerdots i religiosos de tota mena, que hauria estat encara més intensa si el Govern de la Generalitat no hagués fet tots els possibles per salvar el patrimoni encara no tocat per les flames i per ajudar a fugir bisbes, sacerdots, religiosos i religioses en perill de caure a les mans dels elements que es titulaven «incontrolats», però que en realitat obeïen unes consignes ben clares i tenien uns objectius ben definits. Montserrat no quedà exempt d'aquests tristos esdeveniments. El monestir i el santuari foren salvats gairebé del tot gràcies a la intervenció dels consellers Ventura Gassol, Josep M. Espanya i Manuel Corachan, bons amics de l'abat Marcet, i la majoria dels monjos —sota la protecció de la Generalitat— foren traslladats a Barcelona i una bona part aconseguí d'amagar-se a diversos indrets o de refugiar-se a l'estranger. Així i tot, vint-i-tres monjos foren assassinats i alguns altres moriren a causa de les penyalitats de la guerra.²⁷

El gener de 1939, quan Montserrat tornà a ésser ocupat pels monjos, les coses havien canviat molt. Les noves autoritats franquistes repregueren la política anticatalana de la dictadura de Primo de Rivera i en alguns punts l'enduriren extraordinàriament, fins a l'extrem de prohibir l'ús públic del català, cosa que incloïa els llibres, els diaris, les revistes, la ràdio, les conferències, les reunions i fins i tot la predicació i la catequesi. L'abat Marcet, que hagué de mantenir —igual que el seu prior i successor Aureli M. Escarré— una actitud contemporitzadora davant

26. És totalment falsa l'acusació que sovint encara es fa, per justificar els estralls de la repressió antireligiosa dels anys 1936-1939, que els homes d'Església catalans es mantinguessin addictes a l'*ancien régime*. Llevat d'alguns elements carlins, la gran majoria eren fonament catalanistes i no tingueren res a veure amb el cop militar del juliol de 1936. L'adhesió dels bisbes a l'*Alzamiento* no es va produir fins molt més tard, quan el culte catòlic havia estat suprimit de l'Espanya republicana i quan s'hi havia desencadenat una persecució implacable contra sacerdots i religiosos.

27. Vegeu el meu llibre *La Guerra Civil a Montserrat*, Barcelona, 1984, complementat a *Església i societat a la Catalunya contemporània*, p. 535-580.

el nou règim, a fi de salvar el monestir i de mantenir-ne la continuïtat, arribà a ésser amonestat severament pel governador civil de Barcelona, Wenceslao González Oliveros, perquè al final de 1939 havia posat unes quantes paraules en català en una invitació a la tradicional festa del Bisbetó. «Le suplico no vuelva a incurrir en semejante piadosa picardía» —li deia el 9 de desembre d'aquell any. «De otra suerte, y seguramente sin proponérselo, suscitará, con el ejemplo, el deseo en alguno de invocar el precedente y de quebrantar (o intentarlo) la unidad de criterio establecida sobre estas cosas. Como decían mis antecesores del siglo xvi en la Universidad salmantina, es evidente que en esta cuestión *anguis latet sub herba*. Convendría ahuyentarla para no vernos en la precisión de aplastarle la cabeza».²⁸

A poc a poc les coses es van anar calmant, sobretot a partir de la derrota de les potències de l'Eix —aliades del general Franco durant la Guerra Civil— i un altre governador civil de Barcelona, Bartolomé Barba Hernández, va propugnar una nova política d'acostament a Catalunya. Amb limitacions i amb retrocessos, es van tornar a autoritzar les sardanes, es van permetre representacions teatrals en català i es va donar permís per a l'edició d'un tipus determinat de llibres. Dins aquest context van tenir lloc les anomenades Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, amb motiu de la construcció d'un nou tron que presidís la basílica, que van ésser el pretext per dur a terme —prioritàriament en català— per primer cop després de la guerra, tot un seguit d'activitats arreu dels Països Catalans. Sota l'impuls de la Comissió Abat Oliba, presidida per Fèlix Escalas i amb Fèlix Millet com a secretari —i amb Josep Benet, secretari particular de Millet, com a secretari efectiu—, es va organitzar una mobilització de tots els estaments del país i es va propugnar una reconciliació nacional absolutament necessària després dels anys de lluita fratricida, de la duríssima repressió dels primers temps del franquisme i de la situació anòmala i sovint precària de la gran quantitat de catalans que hagueren d'emprendre el camí de l'exili.

L'arxiu de la Comissió Abat Oliba, conservat a Montserrat, ens permet de comprovar l'enorme quantitat de conferències i d'actuacions a través de la ràdio que es varen fer per tot Catalunya, els actes multitudinaris que es van organitzar a Montserrat mateix, els actes més en petit comitè del País Valencià i de les Illes Balears, els milers d'estampes i de publicacions en català que es van repartir —en un gest impossible ben poc temps abans—, i sobretot el compromís d'una gran quantitat de persones, joves i grans, de totes les tendències i de formació molt diversa, per tirar endavant tota mena d'iniciatives.

Una de les propostes que la Comissió Abat Oliba va debatre era la publicació d'un manifest d'intel·lectuals que se sentissin pròxims a l'esperit dels actes que te-

28. *Els creadors del Montserrat modern*, p. 137. La «serp» a la qual es refereix el text llatí citat pel governador és evidentment el catalanisme.

nien lloc a Montserrat. Per raons que no sabem, sembla que aquest manifest mai no arribà a fer-se públic, però ens ha arribat el text sobre el qual es treballava i que no solament dóna una bona idea dels propòsits dels qui el van redactar, sinó que sobretot ens permet d'adonar-nos que les Festes de l'Entronització van resultar decisives per al contacte entre Montserrat —aleshores simbolitzat per l'abat Aureli M. Escarré— i la cultura catalana, que ben aviat tindria altres mostres significatives i que acabaria amb la protecció donada per l'abat Escarré a la revista *Serra d'Or*, l'única que va aconseguir de sortejar els esculls d'una prohibició absoluta de premsa en català,²⁹ i amb l'obertura de Montserrat a múltiples reunions de grups i fins i tot de partits polítics que hi trobaven un acolliment que era impossible en altres indrets a causa de la inexistència de llibertat de reunió i d'associació a l'Estat espanyol.³⁰

El 1950 es va poder reprendre *La Bíblia de Montserrat*, en la qual el pare Bonaventura Ubach havia anat treballant des de Jerusalem, i l'hi ajudaren biblistes més joves, com el pare Ramir Augé i sobretot el pare Guiu Camps, que tota la vida tingué un afany especial per acostar la Bíblia al poble i per això aconseguí, amb altres col·laboradors de la casa, de fer-ne una traducció més popular, editada en cinc volums i més endavant en un volum únic per Casal i Vall d'Andorra, a partir de 1961, i en aquests moments reeditada per Publicacions de l'Abadia de Montserrat. El *Nou Testament*, primer volum d'aquesta nova Bíblia popular, tingué una difusió extraordinària, amb diverses edicions de molts milers d'exemplars, en un fenomen absolutament insòlit en aquells moments. Més endavant, el pare Guiu Camps va ser també una peça clau per a un altre projecte encara més popular de traducció de la Bíblia, l'anomenada *Bíblia interconfessional*, editada inicialment entre les Societats Bíbliques Unides (protestants), l'Associació Bíblica de Catalunya (que reunia catòlics i protestants) i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Més tard la iniciativa passà a l'Editorial Claret, bé que el monestir de Montserrat hi continuà present en la tasca de traducció i preparació, sobretot amb la dedicació total del pare Guiu Camps, el qual, d'altra banda, havia posat en marxa, amb la col·laboració d'altres monjos i més tard de les monges benedictines de Sant Benet de Montserrat, uns *Cursos sobre la Bíblia* que aparegueren publicats en fascicles i en llibres a Montserrat mateix.

29. El 2009 celebrem el cinquantè aniversari de la segona etapa de *Serra d'Or*, nascuda al final de 1959 de la fusió d'una revista ja titulada *Serra d'Or* —iniciada pels treballadors de Montserrat, primer el 1947 i d'una manera seguida a partir del 1955— i d'una altra titulada *Germinabit*, circular dels antics escolans de Montserrat, iniciada el 1949. Vegeu la meua síntesi «*Serra d'Or* (1959-2007)», a *Escriptors i erudits contemporanis: Setena sèrie*, Barcelona, 2007, p. 293-299, amb la bibliografia essencial, de la qual cal remarcar Carme FERRÉ PAVIA, *Intel·lectualitat i cultura resistents: «Serra d'Or» (1959-1997)*, Barcelona, 2000; Maur M. BOIX, *Cops d'ull al retrovisor*, Barcelona, 2001.

30. Vegeu en general els meus treballs «Les Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1947). Un inici de redreçament», a *Església i societat a la Catalunya contemporània*, p. 587-632, i «Els religiosos i el redreçament nacional de Catalunya», p. 259-264, dins el mateix volum.

Ja abans, des de Montserrat s'havia treballat intensament a favor de la música religiosa en català. Cal destacar d'una manera especial l'aportació del pare Hildebrand M. Miret, del pare Jordi M. Pinell i del pare Ireneu Segarra en la creació i adaptació d'himnes i salms, que a partir del 1950 tingueren una repercussió extraordinària i que fins i tot foren traduïts en altres llengües. La sensibilitat per la litúrgia i l'interès a introduir-hi el que llavors s'anomenava la «llengua vulgar» en comptes del llatí, fins al Concili Vaticà II llengua oficial de l'Església catòlica, va fer que des de Montserrat es treballés de ferm, amb l'ajuda eficaç del futur cardenal Narcís Jubany —company de seminari de l'abat coadjutor de Montserrat Gabriel M. Brasó—, per traduir al català els textos litúrgics i per fer-ne l'edició oficial aprovada pel Vaticà amb vista al seu ús a les esglésies del Principat, de Mallorca i de Menorca. A banda d'un *Missal* traduït íntegrament des de Montserrat i publicat per Casal i Vall (1964; 2a ed., 1966), alguns monjos de Montserrat van participar activament en les tasques de la Comissió Interdiocesana de Versions Litúrgiques que des del 1966 va anar preparant els textos aprovats per a l'ús litúrgic, que foren publicats en opuscles i llibres —alguns molt extensos, com el *Missal romà*, del qual Editorial Balmes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat han fet diverses edicions per a les esglésies. Aquestes traduccions litúrgiques seguiren uns criteris que en bona part havien estat establerts el 1965 durant el II Congrés Litúrgic de Montserrat, en el qual hi hagué una secció de filologia, en la qual van tenir intervencions importants Antoni M. Badia i Margarit, Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner, els més prestigiosos lingüistes d'aquell moment al Principat, a les Illes Balears i al País Valencià, respectivament. En aquests moments resulta difícil d'entendre l'impacte extraordinari que tingueren per a la nostra llengua tots aquests canvis. L'ús habitual del català en el cant litúrgic i en la predicació, i més endavant en les misses de diumenges i festes i de dies feiners i en l'administració dels sagraments, representava una tribuna extraordinària en uns moments en què el castellà era encara l'única llengua oficial i el català una llengua de segon ordre només tolerada en l'àmbit privat i exclòs de les escoles i de les universitats.³¹

L'aportació de Montserrat a la llengua catalana no es va limitar als aspectes religiosos. L'abat Escarré i els seus successors donaren suport a iniciatives importants, com ara Òmnium Cultural, el Congrés de Cultura Catalana, el Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana o el Centre d'Estudis Catalans de París —emparat per la Sorbona—, i obriren el monestir i el Casal de Montserrat del

31. Hi ha informació sobre aquests i altres temes a la meua *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*, Barcelona, 1973, complementada a *L'Església catalana al segle xx*, Barcelona, 1975, i a «Evolució de l'Església catalana durant el segle xx», a *Església i societat a la Catalunya contemporània*, p. 9-79.

carrer dels Arcs de Barcelona al món excursionista i als escoltes, que aleshores eren malvistos i perseguits per les autoritats franquistes. Tot això, lògicament, va portar problemes i va causar molts maldecaps als successius abats de Montserrat, que tingueren sempre molt clar que havien de defensar els drets dels homes i els drets dels pobles, sobretot quan el papa Joan XXIII va publicar la famosa encíclica *Pacem in terris* i quan el Concili Vaticà II va aprovar la seva constitució *Gaudium et spes*.

D'altra banda, les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, que el 1958 havien començat a publicar la revista *Qüestions de Vida Cristiana*, fundada i dirigida durant molts anys pel pare Evangelista Vilanova, i que el 1966 havien iniciat *Documents d'Església*, dirigits en un primer moment pel pare Hilari Raguer, es van fer càrrec el 1968 d'una revista adreçada als infants, nascuda a l'empara del seminari de Solsona, *L'Infantil* —més endavant anomenat *Tretzevents*—, i començaren a publicar llibres adreçats a nens i nenes. A partir del 1971, per desig de l'abat Cassià M. Just, l'activitat editorial del monestir fou potenciada considerablement i a poc a poc, al costat dels llibres religiosos que mai no hi havien faltat, i de les col·leccions infantils, s'hi van encabir sèries de llibres d'excursionisme i de muntanya, de literatura, d'història, d'art i de tots els aspectes relacionats amb la cultura catalana, sovint en col·laboració amb entitats del país o internacionals, com ara l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes —la secretaria de la qual va ser a Montserrat des de la seva fundació oficial a Cambridge el 1973 fins al 1993—, la North American Catalan Society, l'Institut d'Estudis Catalans —amb el qual Montserrat va tenir sempre una relació privilegiada—,³² la Universitat de València (més endavant Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana), la Universitat de les Illes Balears i tot un seguit d'ajuntaments, de consells comarcals o de departaments diversos de la Generalitat de Catalunya, del Govern de les Illes Balears o dels consells insulars de Mallorca, de Menorca —a través de l'Institut Menorquí d'Estudis— i d'Eivissa.³³

Aquests darrers anys, en l'esperit de posar a l'abast de tothom les riqueses que conté la biblioteca de Montserrat, n'ha estat informatitzat —amb el suport de la Fundació Abadia de Montserrat 2025— tot el catàleg, accessible a través d'Internet, i, en col·laboració amb la Xarxa Lluís Vives, n'han estat digitalitzats íntegra-

32. Cal recordar que el secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans, Ramon Aramon i Serra, tenia molt de contacte amb Montserrat i que uns quants monjos eren membres corresponents de l'Institut. D'altra banda, la secretària d'Aramon, Montserrat Martí i Bas, tenia un germà a Montserrat. Més endavant, diversos monjos han estat membres i fins i tot fundadors i presidents de societats filials de l'Institut o bé membres numeraris de la corporació.

33. Per a la història més recent de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vegeu Josep FAULÍ, «Del no-res a la plenitud en 65 anys (1939-2004)», dins el volum citat *Cinc-cents anys de Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, p. 89-123.

ment alguns manuscrits i alguns llibres d'un especial interès, que poden ésser consultats sense cap problema.³⁴ Igualment s'ha fet un acord amb Google a través del qual són inclosos a la xarxa tots els llibres que Publicacions de l'Abadia de Montserrat té disponibles, dels quals consta el títol, el sumari i un vint per cent del contingut. Entre els fons més recents que han entrat a la biblioteca voldria remarcar l'enorme arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, una empresa finançada pel mecenes Rafael Patxot i Jubert i dirigida pels mestres de l'Orfeó Català que entre el 1921 i el 1936 va recollir molts milers de cançons i d'altres elements folklòrics arreu dels Països Catalans, i que quedà paralitzada a causa de la Guerra Civil i de les seves conseqüències. El 1991, els hereus de Rafael Patxot en van fer donació a Montserrat i de llavors ençà n'hem elaborat l'inventari —augmentat un parell de vegades a causa de noves aportacions arribades des de Suïssa— i hem continuat la sèrie de *Materials* de l'Obra del Cançoner que havia estat iniciada abans de la guerra.³⁵

Aquestes ràpides pinzellades donen una bona idea de la simbiosi que hi ha hagut al llarg dels segles entre Montserrat i la llengua, la literatura i la cultura catalanes, en totes les seves manifestacions, i ben en especial del paper que ha tingut el monestir durant els temps difícils de la dictadura de Primo de Rivera i de la dictadura del general Franco. Afortunadament ens trobem en uns moments menys conflictius, però no per això hem deixat de treballar a favor de la nostra llengua, amenaçada per molts costats, i ens esforcem per continuar fidels a l'exemple que ens han donat tants de monjos que ens han precedit.

JOSEP MASSOT I MUNTANER
Institut d'Estudis Catalans
Abadia de Montserrat

34. Per a la biblioteca de Montserrat i els seus fons, vegeu Damià ROURE, *La Biblioteca de Montserrat: Un espai de cultura al llarg dels segles*, Barcelona, 2007.

35. Per a l'Obra del Cançoner, vegeu la meua síntesi «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», a *Escriptors i erudits contemporanis: Sisena sèrie*, Barcelona, 2006, p. 195-228, amb la bibliografia essencial, a la qual cal afegir «Nou complement a l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», a *Escriptors i erudits contemporanis: Vuitena sèrie*, Barcelona, 2008, p. 57-89.

Montserrat 2006: l'experiència de *Serra d'Or*

He rebut com un veritable honor l'encàrrec de parlar de *Serra d'Or*, una revista que forma part de la meua trajectòria personal com a escriptor i ciutadà. Però al mateix temps he rebut l'encàrrec amb una doble recança, tant pel fet d'haver substituït un col·lega de la Secció Filològica molt més qualificat que no pas jo per parlar d'aquest tema, com, en particular, per la circumstància de la substitució, que no és pas deguda a renúncia o refús de l'interessat, sinó a causa d'una greu malaltia que el manté allunyat de nosaltres. Per aquest motiu, m'agradaria que aquesta intervenció meua es considerés com un homenatge a Jordi Sarsanedas, amb els millors desigs.

El meu contacte amb l'equip de *Serra d'Or* va ser força primerenc. Hem de recordar que fins a l'any 1959, *Serra d'Or* era la circular de Cor Montserratí, amb una temàtica entre religiosa i literària. Joan Pelegrí n'era l'animador; i el consiliari, el pare Jordi Pinell, monjo i poeta. Aviat hi va col·laborar Joan Triadú i aquella circular modesta, de format petit, de mica en mica s'anava convertint en revista. Aquesta primera època de *Serra d'Or* s'acaba oficialment el setembre de 1959 (Triadú, 2001).

Al costat d'aquesta publicació també hi havia *Germinabit*, butlletí de la Unió Escolania de Montserrat, entitat fundada per Josep Benet el 1949. Aquest butlletí fou renovat, després d'exposar els seus plans a l'abat Escarré, per dos joves activistes, Ramon Bastardes i Max Cahner, esperonats pel mateix Benet. Sobre aquests dos joves entusiastes, aleshores amb poc més de vint anys, Albert Manent ha declarat: «Cahner i Bastardes feien un tàndem absolutament perfecte. Suposo que van caure força bé a l'abat Escarré i això va fer que els donés absoluta confiança» (Nadal, 1999, p. 23). Durant dos anys *Germinabit* va ser una revista de debò, per la temàtica i pel

format més gran. Recordem alguns dels col·laboradors de l'època: Jaume Lorés, Enric Lluch, Eduard Cardona, Agustí Duran i Sanpere, Raimon Galí, Maurici Serrahima, Lluís Serrahima, Jordi Bonet, Osvald Cardona, etc. (Bastardes, 1984).

Estant així les coses, l'Abadia de Montserrat considerà oportú, per raons econòmiques i pràctiques, de fondre les dues publicacions en una de sola, i es decidí de renovar *Serra d'Or*, però amb el format, els continguts i els redactors de *Germinabit*. Bastardes i Cahner van acceptar la proposta, tot demanant que, per marcar diferències amb l'etapa anterior, hi constés «segona època», indicació que ha perdurat fins avui. El cas és que *Germinabit* va sortir per última vegada el juliol de 1959 (amb un número dedicat a Carles Riba, mort aquells dies) i el primer número de *Serra d'Or* «segona època» va aparèixer l'octubre d'aquell any.

La meua relació amb les publicacions montserratines fou de la mà d'Albert Manent, i es va iniciar a la redacció literària de *Germinabit*, que en aquell temps es feia a casa del poeta J. V. Foix al carrer de Setantí. No eren pròpiament reunions formals de redacció, sinó més aviat tertúlies, de les quals guardo un bell record. En aquells moments, jo no era encara prou conscient de l'enorme esforç que representaven aquestes publicacions, però no vaig trigar a adonar-me que el seu èxit no era casual. Jordi Sarsanedas ho resumeix molt bé en aquestes paraules: «*Serra d'Or* ha estat i és un èxit, un èxit laboriosament construït i defensat per una molt ampla i molt complexa xarxa de complicitats i de col·laboracions» (Sarsanedas, 2005, p. 15). L'impacte de la revista en el món cultural i catalanista fou immediat, estimulant, dinamitzador.¹

Les meves vivències a *Serra d'Or* se situen principalment al voltant de les reunions literàries. Primerament, com ja he dit, a la secció «Les lletres», amb J. V. Foix i A. Manent com a responsables; i, després, a la secció «Crítica», amb Joan Triadú, on durant força anys vaig publicar regularment ressenyes de llibres. Però també hi he publicat articles no literaris.

De tota manera, hi ha una altra circumstància que, ni que sigui de trasantó, m'ha vinculat a *Serra d'Or* més enllà de les meves col·laboracions escrites. Poc temps després d'engegar la revista, Cahner i Bastardes van fundar Edicions 62, una editorial que renovaria radicalment el món del llibre en català. El 1964 incorporen a l'equip J. M. Castellet com a director literari i ben aviat em criden perquè faci de mitjancer entre els escriptors i els correctors. Amb la meua entrada a Edicions 62 la meua vinculació amb *Serra d'Or* es fa més estreta, més íntima, i això que mai no hi vaig tenir pròpiament cap responsabilitat.

1. Aquesta afirmació meua no és gens retòrica: la creació l'any 1961 de la revista clandestina *Nous Horitzons*, òrgan polític i cultural del Partit Socialista Unificat de Catalunya, en la qual, per circumstàncies personals, vaig tenir un paper molt actiu, fou sens dubte esperonada per l'exemple de *Serra d'Or* (cf. *Nous Horitzons: L'optimisme de la voluntat*, a cura de Carme Cebrián i Marià Hispano, Barcelona, El Viejo Topo, 2011).

Cap responsabilitat? Caldria fer una precisió a aquesta asseveració tan taxativa. Segons explica el pare Maur M. Boix, consiliari de la revista des de 1962, l'octubre de 1965 es va crear un consell de direcció multitudinari. De fet, segons els arxius de *Serra d'Or*, el nom d'aquest organisme era Consell General i es designava com a Consell de Direcció un executiu de nou persones (Massot, 1999). Sigui com sigui, aquell Consell General era integrat per figures il·lustres de la cultura catalana: Antoni M. Badia i Margarit, Ramon Bastardes, Sebastià Benet, Oriol Bohigas, Max Cahner, Jordi Carbonell, J. M. Castellet (més endavant substituït per Josep M. Bricall), Alexandre Cirici-Pellicer, Joan Colomines, Ernest Lluch, Albert Manent, Joaquim Molas, Miquel Porter-Moix, Jordi Pujol, Antoni de Rosselló, Joan Triadú, Josep Verdura i Jordi Sarsanedas (que era redactor en cap des de 1964). Quan va morir el malaguanyat Antoni de Rosselló, el 1969, entrenen en el Consell Xavier Fàbregas i Josep Termes i —per dir-ho en les paraules del pare Maur Boix— «a la fi encara s'hi afegirien, en anys diferents, Francesc Vallverdú i Àlvar Valls, aquest darrer simplement com a secretari, sense vot ni veu» (Boix, 2001, p. 273). Realment, aquesta incorporació devia ser a les acaballes del funcionament d'aquest Consell, perquè no recordo haver-hi estat convocat més d'una o dues vegades.

Ara caldria fer un salt enrere, per explicar la incorporació de Jordi Sarsanedas a l'equip directiu de *Serra d'Or*. L'any 1959 Sarsanedas era a Milà, per motius laborals, i no va tornar a Barcelona fins al 1961. La seva col·laboració amb la revista començà aviat i es féu més sovintejada després del seu retorn, però el pas més decisiu en la seva vinculació fou més tard. Segons explica el pare Maur Boix, *Serra d'Or*, al llarg dels seixanta, entra «en una operació de molta més volada». El consiliari director, molt ocupat per problemes administratius i de censura, necessita el suport d'un professional i així es crea la figura del redactor en cap, càrrec per al qual és nomenat Jordi Sarsanedas, el setembre de 1964 (Boix, 2001).

És curiós el procés que va seguir aquest nomenament. El mateix interessat, amb la seva fina ironia, ho explica així:

Crec que va ésser en Joan Triadú qui va suggerir el meu nom [...]. En Jordi Carbonell es va encarregar de fer-me confirmar que per a mi eren importants les reivindicacions nacional i social [...]. D'altra banda, el pare Maur em va preguntar si jo era catòlic. Vaig respondre que devia ésser un mal catòlic. Ell va dir: «Però no heu pas estripat el carnet?», i en va tenir prou.

Van voler que, abans de començar a treballar, anés a veure en Josep Benet. Ja feia molts anys que ens coneixíem. Vaig anar-lo a veure al despatx de can Serrahima, vam tenir una bona conversa, però aleshores no vaig entendre del tot per què hi havia hagut d'anar. Segurament es tractava de marcar una continuïtat. Molt poc després, el pare Escarré —que de fet ja no exercia el govern de Mont-

serrat— em va cridar [...]. Donava el seu beneplàcit al meu nomenament [...]. Però també em va dir: «Sobretot, vetlleu que ningú no desviï la revista cap a la dreta», després d'haver dubtat un moment sobre la precisió «cap a la dreta». (Nadal, 1999, p. 27)

Passat amb nota aquesta mena d'examen d'ingrés, Jordi Sarsanedas esdevingué, com ja hem dit, redactor en cap fins a la seva jubilació (1964-1997). Durant tots aquests anys, Sarsanedas fou, en paraules d'Oriol Pi de Cabanyes, «l'home que fa possible mensualment *Serra d'Or*». Resumint el seu pas per la revista —vint-i-tres anys!—, ell mateix ha escrit:

No puc estar-me de pensar que *Serra d'Or* ha estat i és, per a mi, una llesca important de la meua vida. Moltes hores, molts dies, molts anys. Consti que allò que vaig esmerçar-hi [...], ho tinc per ben esmerçat. (Sarsanedas, 2005, p. 15)

El temps se m'acaba i m'adono que, tal com jo temia, només he pogut fet una «aproximació personal» a la història de la revista. També se'm podria fer una altra objecció i és la d'haver-me ocupat, sobretot, dels primers quinze anys de *Serra d'Or*, i no pas de tota la seva trajectòria. Però això, en canvi, ha estat deliberat, i per justificar aquesta opció m'acolliré a les paraules del pare Josep Massot, l'actual director de la revista:

Des de l'any 1959, *Serra d'Or* ha tingut una presència constant en el nostre món cultural. Primer, amb una responsabilitat encara més gran, perquè fet i fet durant molts anys era l'única revista en català i pensada des de Catalunya que va poder superar les traves de la censura franquista. Després, sobretot a partir de 1975, el ventall de publicacions ha estat molt més gran [...]. (Massot, 2005, p. 18)

Certament, aquest «protagonisme històric» és el que singularitza *Serra d'Or*. En aquest sentit, seria injust i parcial acabar amb aquesta constatació, sense anar una mica més enllà, per intentar resumir el que ha representat per a la cultura catalana i el catalanisme l'experiència de *Serra d'Or*.

Al començament de la meua intervenció he esmentat unes paraules de Sarsanedas sobre «una molt ampla i molt complexa xarxa de complicitats». Aquestes complicitats implicaven, certament, tots els qui van creure en el projecte, des dels promotors fins als col·laboradors. Però aquest projecte fou possible per l'estímul i el suport constant de Montserrat: sense l'impuls de l'abat Escarré i el de tots els abats que l'han succeït, sense la complicitat dels consiliaris (Jordi Pinell, Maur Boix) i tota la comunitat de monjos, aquell projecte no hauria resistit tots els embats que el van escometre. En resum, sense el concurs de totes aquestes circums-

tàncies, aquell projecte embrionari de l'any 1959 no hauria pogut atènyer la dimensió que, de mes en mes, va anar prenent fins a esdevenir una de les plataformes unitàries del catalanisme més àmplies, més permanents, més penetrants i culturalment més enriquidores i productives de la nostra història contemporània.

FRANCESC VALLVERDÚ
Institut d'Estudis Catalans

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BASTARDES, Ramon. «Sobre la gènesi i els primers anys de *Serra d'Or*». *Serra d'Or*, núm. 301 (octubre 1984), p. 23-28.
- BOIX, Maur M. «La meva experiència a *Serra d'Or*». A: *Cops d'ull al retrovisor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 269-289.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. «Els primers quaranta anys de *Serra d'Or*». *Serra d'Or*, núm. 478 (octubre 1999), p. 7-8.
- «*Serra d'Or* de 1959 a 2005». *Serra d'Or*, núm. 544 (abril 2005), p. 18-19.
- NADAL, Marta. «Els inicis d'una aventura intel·lectual». *Serra d'Or*, núm. 478 (octubre 1999), p. 18-29.
- SARSANEDAS, Jordi. «*SdO*, uns quants records». *Serra d'Or*, núm. 544 (abril 2005), p. 15-17.
- TRIADÚ, Joan. «Punt i seguit». *Serra d'Or*, núm. 499-500 (juliol-agost 2001), p. 19-21.

Sobre la traducció de textos litúrgics (1965-1966)

1. MONTSERRAT, FOGAR DE LA RESTAURACIÓ LITÚRGICA (1915)

A partir del tombant dels segles XIX a XX, el monestir de Montserrat es féu eco dels aires renovadors que sorgien a diversos indrets del món cristià. Dels tres moviments més característics del segle XX (el biblisme, la litúrgia i l'ecumenisme), ara ens ocuparem de la litúrgia. I anem de dret al Congrés Litúrgic de Montserrat, que tingué lloc el juliol de 1915 i que remogué a fons la consciència de les persones i, si es pot parlar així, de la societat catalana. Foren unes jornades molt consistents des del punt de vista doctrinal i molt útils quant a llurs aplicacions pràctiques. Hi fou presentat i distribuït l'*Euclogi* de Lluís Carreras, Frederic Clascar i Josep Tarré. Peça important del Congrés fou Dom Gregori M. Sunyol, que comptà tothora amb un bon equip de monjos. Per evitar possibles malentesos, precisem que no es tractava d'incorporar les llengües vernacles al culte (comesa que no es plantejaria fins al Concili Vaticà II, prop de mig segle més tard, com veurem). Al contrari: la reforma enaltia l'ús del llatí, cosa que excloïa textos en vulgar, sovint carrinclons o extemporanis, i que, si respectava cants populars tradicionals, sovint extremament valuosos, no deixava de col·locar-los al marge de la celebració estricta dels oficis. Com dic, el Congrés Litúrgic remogué consciències i s'escampà d'una manera àmplia i duradora. Si m'és permès de dir-ho, jo mateix, passats una bona dotzena d'anys del Congrés (per raons familiars i ambientals), em vaig incorporar al món de la Lliga Espiritual i a les visites freqüents al monestir, i vaig aprendre el cant gregorià amb el *Cantoral litúrgic del poble* (1920), proemi del P. Sunyol (que encara conservo com un tresor), i, naturalment, assistint als actes de culte.

2. LA CONSTITUCIÓ DE SAGRADA LITÚRGIA DEL CONCILI VATICÀ II (1963)

Un any rere l'altre, la gent ja calculava que el 1965 s'acompliria el cinquantenari del Congrés de 1915. Estàvem en la foscor de la dictadura i Montserrat feia costat a la llengua i a la cultura catalanes. L'entronització de la Mare de Déu (1947), que brillà com un signe generós de reconciliació després de la fatídica Guerra Civil (1936-1939), havia convocat una enorme gernació i tots els qui hi assistírem ens en recordàvem. Hi havia així mateix motius interns (litúrgics, pastorals, ocasionals, etc.) per a pensar-hi. Aviat, emperò, sorgí una raó decisiva de molt de pes: el papa Joan XXIII convocava el Concili Vaticà II, el qual, dit de la manera més breu possible, s'ocuparia de l'Església i el món d'avui. El mot d'ordre era el famós *aggiornamento* del papa Joan. No m'hi puc aturar.

El Concili promulgà la Constitució de Sagrada Litúrgia l'any 1963, signada pel papa Pau VI. La novetat més estrident hi era que els oficis passaven a fer-se en la llengua pròpia del país on se celebraven.¹ Per la meua banda, tement possibles malèvoles lectures de l'acord conciliar, jo vaig córrer a redactar un article: «En la llengua del poble» (*Serra d'Or*, febrer de 1965), sobre la mena de llenguatge escasent, la qüestió en barris d'immigració, etc. Aquest article, certament una mica dur (pensant en la censura), fou objecte d'una conversa amb Dom Maur Boix, director de la revista (que em palesà, una vegada més, la seva assenyada combinació de gosadia i prudència), i sortí publicat sense algunes frases meves que tampoc no hi eren indispensables. (Anys després, en reproduir l'article en el volum *La llengua catalana ahir i avui* (1973), el text recuperava la versió original i hom hi advertia que la versió de 1965 s'havia hagut de reduir «per raons d'espai».)

3. EL II CONGRÉS LITÚRGIC DE MONTSERRAT (1965)

D'acord amb el disseny de l'abat Gabriel Brasó, que el convocava amb motiu dels cinquanta anys transcorreguts després del primer, el II Congrés Litúrgic de Montserrat se celebrà del 5 al 10 de juliol de 1965 (exactament els mateixos dies que el seu predecessor de 1915). Demés de la raó commemorativa, que ja en justificava la realització, el nou Congrés adquiriria un relleu sense parió, gràcies a la dita Constitució conciliar. Recordo que en les pauses del Congrés remarcàvem que, a les seccions habituals d'aquesta mena de reunions (en aquest cas: bíblica, històrica, jurídica, d'art, etc.), s'hi afegia, per primera vegada, una Secció de Filologia. Providencialment, el tema del Congrés era «la litúrgia amb vista a demà». El

1. La reacció de molta gent (i confesso que també la meua personal) fou d'alegrar-nos de l'oportunitat de la dita Constitució, perquè, què s'hauria esdevingut, si el Concili s'hagués reunit deu o quinze anys abans? No ens haurien pogut encolomar un altre *vernáculo* que no fos el català? En fi, deixem-ho córrer i donem-ne gràcies a Déu.

Congrés estalviava una feinada enorme, sobre traducció i adaptació de textos litúrgics, per tal com, d'entrada, així ja disposaríem d'una estructura que, si no, hauríem hagut de crear a posta.

Per això els organitzadors havien previst que, ultra un primer apartat de la Secció de Filologia que es referiria al passat (amb diversos treballs sol·licitats que, per fi, quedaren reduïts a dos: un de Pere Bohigas: «La Bíblia a Catalunya» i un altre de Josep M. Casas Homs: «Reflex de la vida litúrgica en la literatura profana del segle xv»), el segon apartat, sota el títol de «Criteris lingüístics als quals deuen ajustar-se els textos litúrgics moderns» tingués, al seu torn, dues parts: 1) Principis generals: «El to de la llengua litúrgica», per Justí [avui Jordi] Bruguera, i 2) L'ús aplicació a la diversitat de terres catalanes, a càrrec de Francesc de B. Moll («L'ús del vernacle en la litúrgia a les Illes Balears», p. 193-205), Manuel Sanchis Guarner («Problemes de l'ús del vernacle a València», p. 207-210) i Antoni M. Badia i Margarit («La litúrgia en llengua popular a Catalunya», p. 211-223). La Secció de Filologia comptà, encara, amb quatre comunicacions, de J. Planas, J. Camps, E. Artells i una darrera, de dos autors, els monjos Pacià Garriga i Guiu Camps.

Tanmateix, les aportacions del Congrés al tema de la litúrgia no s'esgotaven amb les que acabem de reportar. Era inevitable que la Secció de Pastoral també se n'ocupés, atesa l'obligada relació que enllaça llengua i pastoral. A les ponències de J. M. Rovira Bellosó, R. Pou i Rius, J. Rovira Tenas, J. Bellavista, J. Camps i J. Lloret, i a set comunicacions que s'hi afegiren (de Marta Mata, R. Llorens, J. M. Colomer, J. M. Gasol, A. Rubio i Goday i X. Polo / J. Carreras), es troben dades d'interès des del nostre punt de vista. Ara bé, si he obert aquest epígraf sobre la Secció de Pastoral, és per raó de dos textos d'importància majúscula: l'un, la ponència de Modest Prats: «Problemes pastorals de l'ús de les llengües vives en la litúrgia», p. 389-431, i l'altre, la comunicació de Vicent de Miquel i Diego: «La introducció de la llengua catalana en la litúrgia de les diòcesis del País Valencià», p. 479-485. Aquella era un veritable capítol de sociolingüística pastoral; aquesta, una anàlisi aguda de la crítica situació de la matèria en terres valencianes.²

L'edició del *II Congrés Litúrgic de Montserrat* conté tres volums (sense comptar-hi el de música). Heus-los ací. I: *Conferències. Secció de Bíblia, Teologia i Espiritualitat. Secció de Pastoral*, Montserrat, 1966. II: *Secció de Filologia. Secció d'Art*, Montserrat, 1967. III: *Secció d'Història*, Montserrat, 1967. En vetllaren la publicació Josep Massot i Martí M. Roig.

2. La comunicació de Miquel i Diego completava amb escriure la ponència de Sanchis Guarner (citada abans), la qual s'havia reduït a un plantejament introductori, sense aprofundir el tema, com ho feien la ponència de Moll i la meua (sens dubte per no haver-nos posat d'acord tots tres, a l'hora de repartir-nos la tasca).

4. LA COMISSIÓ INTERDIOCESANA PER A LA VERSIÓ DELS TEXTOS LITÚRGICS AL CATALÀ (1965)

Com és sabut, els congressos s'acaben i després cal fer les feines que d'ells sorgeixen com a tasques indispensables. Per fortuna, ja hem vist abans que tot vingué alhora i les institucions i les persones mobilitzades treballaren amb cura per simplificar les realitzacions. El Congrés havia establert els principis, havia fixat uns criteris pràctics i havia previst bon nombre de situacions possibles. Ara tocava de traduir els textos llatins al català. Cal dir que l'ambient s'hi prestava, com ho prova una conversa que jo vaig tenir amb Albert Manent sobre l'actualització del vocabulari religiós en català (*Serra d'Or*, juliol de 1966). Per a enfocar l'elaboració de textos, delicada i compromesa, hom creà la Comissió Interdiocesana per a la Versió dels Textos Litúrgics al Català (el mateix any 1965). Tinc la impressió que l'adjectiu «Interdiocesana» li era balder, però que servia per a convocar qui calgués, en un moment donat. A diferència de les coses del Congrés (no debades *scripta manent*), es fa molt difícil d'informar sobre l'estructura, el funcionament i l'abast de la Comissió. Jo no crec haver-ne rebut cap nomenament (cosa que ens illustraria sobre alguns d'aquests buits). Tots sabíem que ens convocava mossèn Quirze Estop i que, al seu costat, mossèn Jaume Fàbregas hi dedicava tot el temps que calia. També recordem que a les primeres reunions (interdiocesanes de debò, si més no *de facto*) hi acudien Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner (els quals, emperò, sense trigar molt, deixaren d'assistir-hi). De Montserrat hi venien dos monjos (Maur Boix i Guiu Camps). El nombre d'assistents anà minvant i acabàrem que mossèn Estop ens citava per telèfon (els monjos, a mi i probablement algú més) o ens feia consultes bilaterals amb els textos a la mà. En suma, ens demanava de llegir textos que hom havia traduït, perquè li sabia greu que arribessin a port sense que algú més no se'ls hagués mirats. Pel que fa a la Comissió, insisteixo que aquesta aviat deixà de reunir-se formalment, com abans. Encara hi havia un altre intermediari: mossèn Josep Llauredó, que ordenava materialment els textos i vetllava perquè no ens passessin per alt petites (o no tan petites) contradiccions o incongruències. Tot això fet, els originals arribaven a la Balmesiana, a mossèn Àngel Fàbrega, que n'era el darrer responsable. I d'ell, a la impremta.

5. UN NOU CONGRÉS INESPERAT

D'altra banda, durant aquest llarg i esllanguit període, es produí una novetat: fou convocat a Roma un congrés, intítulat «Conventus de popularibus interpretationibus textuum liturgicorum» (9-13 de novembre del mateix any 1965), al qual assistírem mossèn Quirze Estop, mossèn Jaume Fàbregas i jo mateix (no recordo si també hi havia algun dels monjos de la Comissió, perquè el viatge el férem,

junts, els tres que dic). No deixava d'ésser curiós que hom emprés el llatí en unes jornades sobre versions a llengües vernacles (cosa que donà peu a diverses escenes jocoses), però també es comprèn que hom no volgués marcar diferències: els francesos eren els qui més hi pesaven, però hauria estat poc delicat de fer el *Conventus* en francès per aquesta raó, o en italià, *ratione loci*. Ben mirat, però, les seves reunions foren d'abast general i més aviat teòric, i no ens afectaven a nosaltres, com a traductors. Tanmateix, si m'he permès de parlar-ne (i amb això acabo el meu text), és per una raó personal (i ensems montserratina). El cardenal Anselm Albareda tingué notícia que jo era al *Conventus* i em cità per veure'ns a la fi de les seves reunions. M'hi acompanyaren a l'hora convinguda, però allò que jo pensava que seria una visita gairebé protocol·lària, es convertí en una conversa sobre la llengua i la cultura catalanes, guiada pel meu amfitrió i acompanyada d'un suculent berenar. Jo no feia més que mirar-me el rellotge de reüll i, al defora, mossèn Estop i mossèn Fàbregas, que m'esperaven on m'havien indicat, ja donaven per perdut l'avió que ens havia de retornar a Barcelona aquell mateix vespre. Per fi, bé que amb el temps molt just, tot acabà bé, i l'endemà ja repreníem, cadascú a la seva taula de treball, la tasca de traduir textos litúrgics, que no s'acabava mai.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT
Institut d'Estudis Catalans

L'Assemblea de Montserrat del desembre de 1970¹

L'any 1970 es desencadena una repressió violentíssima a Euskadi, una repressió que culminava amb el procés de Burgos contra setze persones acusades de pertànyer a ETA, els quals eren jutjats sense cap garantia judicial i valent-se de la tortura com a mitjà d'investigació. El procés durà del 3 al 9 de desembre amb 6 condemnats a mort (Xabier Izko, Eduardo Uriarte, Mario Onaindía, Joaquín Gorostidi, Xabier Larena, José M. Dorronsoro). Sorgiren nombroses protestes contra la situació basca. El Govern espanyol hi reaccionà decretant la suspensió dels articles 14, 15, 16 i 18 del *Fuero de los Españoles* a Guipúscoa el 4 de desembre i del 18 a la resta de l'Estat el 14, i amb un increment de la violència de la repressió. La premsa internacional es féu ressò del greu estat de coses.

A Catalunya es produïren diverses iniciatives d'intel·lectuals per tal de respondre a la situació, que s'unificaren en una reunió a la seu del Col·legi de Doctors i Llicenciats, a la Ronda de la Universitat, el dia 10 de desembre al vespre. Hi acudiren una vuitantena de persones i s'hi debatí la possibilitat de tancar-se allí mateix com a senyal de protesta i eventualment fer una declaració. Prevalgué, però, davant la poca seguretat del local i la possibilitat d'augmentar el nombre de convocats, la decisió de cercar un nou lloc de reunió, per a un nombre obert de persones, que en tot cas no semblava que es pogués preveure superior als cent o cent cinquanta intel·lectuals, amb la intenció que fossin sobretot personalitats conegudes. Fou nomenada una comissió per a obtenir el nou local, formada per mossèn Josep Ribera, Oriol Bohigas i Jordi Carbonell. I es distribuí entre els assistents la tasca d'eixamplar la convocatòria una vegada conegut aquest.

1. Text també publicat a Jordi CARBONELL, *Entre l'amor i la lluita: Memòries*, Barcelona, Proa, 2010.

La comissió s'adreçà el dia 11 al matí al rector de la parròquia de Sant Isidre de l'Hospitalet, mossèn Joan Bonet i Baltà, conegut en mitjans de l'oposició per la seva obertura a organitzacions de l'oposició clandestina. Carbonell li exposà la necessitat d'una resposta col·lectiva catalana a l'agressió al poble basc, que al mateix temps fos una afirmació de la nostra realitat nacional. Sense vacillar acceptà d'acollir l'acte. Tanmateix, al cap de poc arribaren notícies a la comissió de l'entrada de la policia en una església de Madrid on hi havia reunides diverses persones en solidaritat amb els processats de Burgos i els n'havia expulsat violentament. Davant aquest fet els tres membres de la comissió decidiren declinar l'oferiment de la parròquia de Sant Isidre per la seva vulnerabilitat. Només quedava un recurs: Montserrat.

La comissió creia que una gestió a Montserrat havia de comptar amb la col·laboració de Josep Benet i Morell, per la seva relació amb el monestir. Benet afirmà que estava del tot d'acord amb la iniciativa, i que, bé que li era impossible de pujar aleshores amb nosaltres a la muntanya, ens donà l'autorització que hi parléssim també en nom d'ell. El pare abat Dom Cassià M. Just ens rebé aquella mateixa tarda a Montserrat. Li exposàrem l'objectiu de celebrar-hi una reunió d'uns 100/150 intel·lectuals en protesta per la farsa del procés de Burgos. No solament en Benet, l'opinió del qual era molt tinguda en compte al cenacle benedictí, sinó també Oriol Bohigas i Jordi Carbonell, hi havien tingut relació perquè eren de l'equip directiu de *Serra d'Or*. L'abat Cassià ens rebé amb una gran cordialitat i acceptà tot seguit la nostra proposta, acceptació que fou després ratificada pel Consell de Degans del monestir. La convocatòria per a l'endemà, dia 12, fou, doncs, cursada immediatament. El seu èxit es donà en dues direccions: d'una banda, malgrat el nombre de persones avisades, no transcendí a la policia de Barcelona, la qual cosa testimoniava l'absoluta separació entre el món de l'oposició catalana i la gent del règim, a diferència del que s'esdevenia a Madrid; de l'altra, l'acceptació dels intel·lectuals fou tan gran que la tarda del dia 12 arribaren a Montserrat, en grups separats, quasi tres-centes persones.² Aquest èxit era un fet molt optimista, però creava dificultats més grans d'acolliment, perquè no hi havia, ni de molt, llits per a tantes persones. Ningú al monestir no protestà per aquella invasió: l'hospitalitat fou extraordinària, i permeté als intel·lectuals exercir el dret humà de reunir-se, un fet que només era possible a Montserrat. Foren facilitades mantes perquè els qui no tenien lloc als llits i no duïen sacs de dormir es poguessin abrigar: molts dormiren a terra, a les habitacions disponibles de l'hostatgeria o pels corredors. Els membres de la tancada correspongueren amb dignitat a l'hospitalitat rebuda i feren honor a la responsabilitat pública assumida.

Entre les diverses comissions organitzades per tal de fer front a una reunió improvisada de tres centenars de persones, n'hi hagué una de particular eficàcia:

2. Vegeu-ne la llista —malgrat tot, incompleta— a l'annex: «Manifest de Montserrat».

un grup de gent relacionada amb la premsa, encapçalat per Pere Fages, s'ocupà d'informar els mitjans de comunicació nacionals i internacionals del tancament i del seu sentit. El mateix dia 12 a les vuit del vespre, Pere Fages feia un comunicat de premsa a Barcelona, del qual partí una informació general, inclosos alguns noms dels reunits, que els diaris europeus i americans escamparen pel món: el ressò del tancament quedava assegurat.

A l'interior del monestir la gent es reunia a la Sala de Conferències, a la Sala Gòtica i en diversos racons de l'edifici. La discussió més general tingué lloc a la Sala de Conferències, únic lloc on cabien tres centenars de persones. Assegurat l'èxit i la repercussió de la tancada estricta, hom es proposà de fer una declaració pública de caire polític. Els reunits eren molt diversos quant a edat, professió, ideologia i grau de politització. L'elaboració d'un text unitari era difícil, però era també un desafiament per tal de constatar el camp civicipolític mínim que homogeneïtzava l'oposició catalana. Els reunits es constituïren en Assemblea Permanent d'Intellectuals, Professionals i Artistes de Catalunya, una institució que continuaria reunint-se en el futur i que prendria part, per exemple, com a tal, en la constitució de l'Assemblea de Catalunya, un any després. Presidits inicialment, per una qüestió d'eficàcia, per una taula que ocupaven els membres de la comissió provisional que havia convocat l'Assemblea, després hi passaren diverses persones. Pere Portabella fou encarregat de fer de moderador per la seva experiència en reunions unitàries, com la Taula Rodona Democràtica. Josep Solé i Barberà, advocat d'un dels militants d'ETA processats a Burgos, féu una explicació de la farsa en què consistia el procés, que impressionà l'auditori. També Portabella exposà la seva experiència a Burgos. Fou llegida l'adhesió de Salvador Espriu, que, per raons de salut, no podia ésser present a l'acte. Després d'un debat, un grup de reporters gràfics fou autoritzat a filmar i fotografiar la tancada: n'obtingué imatges molt significatives, trenta-quatre de les quals es conserven a l'arxiu montserratí.

L'Assemblea comptava amb algunes figures internacionals com Joan Miró i Antoni Tàpies, i també incloïa personalitats catalanes de primer ordre entre els escriptors (27), professors universitaris (19), pintors (10), metges (18), gent del cinema (26), sacerdots i teòlegs (7), arquitectes (15), aparelladors (8), gent de teatre (18), editors (14), enginyers (6), cantants (7), fotògrafs (5), i d'altres diversos intel·lectuals i professionals, juntament amb alguns estudiants. Els reunits donaven una mostra de responsabilitat, que *Le Monde* resumia en un titular espectacular a primera pàgina: «Les intellectuels catalans ont lancé un véritable défi au régime franquiste».³

La tancada, a partir del migdia del diumenge 13, queda convertida en setge del monestir per la força pública: no solament va impedir l'entrada d'avituallaments, inclosos els que eren en magatzems dels mateixos monjos fora de l'estricta recinte,

3. *Le Monde* (17 desembre 1970).

sinó que fou barrat el pas a Monistrol a persones que hi acudien a afegir-se als reunits: Fèlix Cucurull, Ferran de Pol, Maria Aurèlia Capmany, Jaume Vidal Alcover, entre d'altres, veieren obstaculitzat el seu camí al santuari. La Guàrdia Civil, que ocupava el pati exterior del monestir, amb la presència ostensible dels agents i les acceleracions rumoroses dels motors dels cotxes, creava una forta pressió psicològica damunt els assembleistes i contribuïa a establir un clima de nerviosisme i d'angoixa.

Fou nomenada una comissió encarregada d'elaborar l'esborrany d'una declaració: la comissió era oberta i en formaven part, entre d'altres, Feliu Formosa, Alexandre Cirici, Josep Benet, J. García López, Rosa Regàs i Jordi Carbonell. El text de la comissió passà al ple de la Sala de Conferències. Jordi Carbonell fou encarregat d'anar llegint el manifest des de la taula, paràgraf per paràgraf, i d'incorporar a l'esborrany les propostes d'esmena acceptades. Finalment, aprovats tots els paràgrafs aïllats, després d'una lectura de tot el Manifest de Montserrat, fou aprovat per pràctica unanimitat dels reunits, a mà alçada, com es pot veure en les fotografies que es conserven a l'arxiu monàstic.⁴

El manifest té una primera part de crítica de l'ordenació politicojurídica de l'Estat espanyol, dels mitjans emprats per la policia i del fet que els drets dels pobles i nacions que avui formen l'Estat espanyol «són ignorats i reprimits a benefici d'una suposada i falsa unitat nacional, principi bàsic de les lleis fonamentals de l'Estat espanyol».⁵ Per primera vegada una condemna dràstica del règim franquista en tots els seus aspectes és signada amb noms i cognoms per tres centenars de catalans significats, un fet de valentia política únic fins aleshores des de la victòria per les armes dels rebels contra l'ordre republicà en la guerra de 1936-1939.

A continuació el manifest condemna el procés de Burgos i afirma que «com que no existeixen mitjans normals de lliure expressió, ens veiem obligats a manifestar-nos a través d'aquest document». Aquesta afirmació és essencial: coincideix amb l'argument exposat pel pare abat Cassià en ésser-li retret, per part del governador civil de Barcelona i del ministre de Governació, que hagués ofert hospitalitat de signe polític. Ni el pare abat ni cap membre de la comunitat benedictina no intervingueren en les decisions de l'Assemblea ni en la redacció del document, sinó que es limitaren a una actitud cristiana de suplència davant d'una mancança evident de reconeixement dels drets democràtics dels reunits.

En la tercera part del manifest, hom reclama que quedi sense efecte qualsevol condemna eventual del procés, que quedi proclamada una amnistia general de caràcter polític, que sigui derogat el decret llei de bandidatge i terrorisme i abolides les jurisdiccions especials, que sigui abolida la pena de mort, que siguin garantits les llibertats democràtiques i «els drets dels pobles i nacions que formen l'Estat

4. Arxiu de Montserrat, «Tancament d'intel·lectuals, desembre de 1970», caps de fotografies.

5. Per a aquesta i les següents citacions del manifest, vegeu l'annex.

espanyol, inclòs el dret d'autodeterminació». La importància política d'aquesta part reivindicativa del manifest resideix no solament en els punts reivindicats per ells mateixos sinó en el fet que bàsicament coincideixen amb els quatre punts que adoptarà l'Assemblea de Catalunya el 7 de novembre de 1971, i constituïran la base programàtica de la política unitària catalana posterior. Aquests drets encara avui no han estat obtinguts totalment: el dret d'autodeterminació dels catalans encara no ha estat reconegut per l'Estat espanyol. La importància del Manifest de Montserrat del 13 de desembre de 1970, primer document polític unitari no clandestí dels catalans sota el règim franquista, és un fet incontrovertible.

No solament és important el document en si: la seva projecció mundial és igualment significativa. Deixant de banda el limitat ressò dintre l'Estat espanyol, el document fou reproduït o glossat per la premsa europea i americana: francesa, italiana, vaticana, alemanya, britànica, nord-americana, suïssa, argentina, uruguaiana, brasilera, documentat a l'Arxiu de Montserrat,⁶ i presumiblement difós per la premsa de molts altres països. Mereix una menció especial, tractant-se d'un fet esdevingut en un centre catòlic, el ressò, poc freqüent en actes semblants, a *L'Osservatore Romano* a primera pàgina.

El Manifest de Montserrat ja estava llest a darrera hora del matí del diumenge 13. Personalment, vaig guardar-ne l'original la nit del 13 al 14, en ple setge i amb l'amenaça de la policia d'entrar al monestir. No cal dir que no vaig dormir. El 14 el vaig lliurar a la custòdia del pare Marc Taxonera, que el guardà al monestir mentre en sortíem: l'hi vaig recollir l'endemà al matí i a partir d'aleshores començà a circular, ciclostilat.⁷ El 23 de desembre, *Le Monde* publica unes declaracions de l'abat Cassià en les quals, al costat de les fortes crítiques al Govern del general Franco, afirma: «J'approuve absolument le document que ces intellectuels ont rédigé». Es tancava el cercle. La veu de l'abat, que no havia intervingut gens en la redacció del manifest, ni directament ni indirecta, era la confirmació que aquest document havia expressat la voluntat d'una part molt important del país. I també ell sortia, amb valentia, a donar-li suport.

Tanmateix, amb la declaració escrita dels intel·lectuals no s'acabava el tancament: la reunió prosseguia. El dia 14 la pressió del governador i del ministre era dura i exigien de l'abat Cassià M. Just que els lliurés la llista dels presents. Ell s'hi negà al·legant que no era un policia. Les autoritats oferien que els intel·lectuals sortissin donant el nom i garantien que no hi hauria represàlies. El pare abat parlava per telèfon amb les autoritats i el contingut de les converses era transmès a l'Assemblea per delegats successius. Portabella actuava de moderador, com durant gran part dels tres dies. El governador va amenaçar de fer entrar la Guàrdia

6. «Tancament d'intel·lectuals, desembre de 1970», dossiers diversos.

7. Vegeu-ne la reproducció a l'annex.

Civil per la força i dissoldre l'Assemblea per la violència. Alguns, minoritaris, eren partidaris que es produís aquesta entrada violenta, però això comportava un perill evident per al monestir i per a certes persones que s'hi trobaven amagades. En tot cas, la majoria dels reunits no volien perjudicar Montserrat. L'objectiu de la reunió havia estat assolit: tant el tancament per ell mateix com el manifest havien estat transmesos a tot el món pels mitjans de comunicació, amb llur significat polític i l'afirmació nacional catalana. A un cert punt, el pare abat féu acte de presència davant l'Assemblea i informà que el governador civil li havia comunicat que havia donat ordre a la Guàrdia Civil de forçar l'entrada al monestir. Davant la possibilitat real que aquest fet es produís i malgrat que l'abat deixava llibertat de decisió a l'Assemblea, aquesta prengué la decisió d'acceptar la proposta de sortir, simplement acreditant la identitat i amb la garantia que no es prenguessin represàlies contra els reunits. El pare abat acompanyà les persones que sortien posant-s'hi al davant a fi de comprovar que la Guàrdia Civil només els prenia els noms i els deixava en llibertat. Els membres de l'Assemblea, doncs, després d'identificar-se, van encabir-se als cotxes i sortiren lliurement cap a Barcelona.

Les autoritats no compliren totalment el pacte. Els assistents a la reunió foren convocats a declarar, un per un, a la central de policia de la Via Laietana: les declaracions seguiren uns interrogatoris moderats, bé que foren retirats els permisos d'actuació dels cantants i els passaports de la majoria dels assistents a més d'altres actuacions repressives.

En conjunt, l'Assemblea de Montserrat fou un acte cívic i polític de transcendència internacional, que, ensems que contribuí a fer pressió per a obtenir la commutació de les sis sentències de mort que havien estat dictades al procés de Burgos, va donar lloc al primer document polític unitari que es produí a Catalunya a cara descoberta amb la reivindicació de les llibertats democràtiques i del dret dels catalans a l'autodeterminació.⁸ També fou el testimoniatge d'una actitud valenta dels monjos de Montserrat per tal de, amb un acte de suplència, garantir l'exercici dels drets humans als tres centenars de reunits.

JORDI CARBONELL
Institut d'Estudis Catalans

ANNEX

Reproducció del document ciclostilat que circulà després de la tancada, amb el text complet del Manifest de Montserrat i la llista (quasi completa) dels assistents a l'Assemblea (Arxiu del Monestir de Monserrat).

8. Vegeu-ne testimoniatges de persones assistents a l'acte a *Serra d'Or* (desembre 1980), p. 759-768.

MANIFEST DE MONTSERRAT

Exit de l'Assemblea d'intel·lectuals, professionals i artistes catalans que, davant les greus circumstàncies en què es troba el país, es reuniren a recer del monestir de Montserrat els dies 12, 13 i 14 de desembre de 1970.

"Nosaltres, intel·lectuals catalans constituïts a Montserrat en assemblea permanent, ens creiem en el deure de prendre posició davant la gravíssima situació política i social provocada pel consell de guerra sumaríssim contra setze militants d'ETA acusats de lluitar pel socialisme i pels drets nacionals del poble basc. En aquestes circumstàncies constatem:

"1) Que a l'Estat espanyol continua essent aplicada, contra tota opinió o acció de signe democràtic, una legislació repressiva iniciada, fa més de trenta anys, durant la guerra civil.

"2) Que l'actual sistema políticodirigiu al servei d'una estructura social classista i anacrònica converteix en delictes fets polítics i socials que en tot estat democràtic són considerats legítims i àdhuc constitueixen drets elementals de tot ciutadà.

"3) Que la tortura i els mals tractes físics i morals, que han estat denunciats reiteradament, són encara una pràctica policial sistemàtica.

"4) Que els drets dels pobles i nacions que avui formen l'Estat espanyol són ignorats i reprimits a benefici d'una suposada i falsa unitat nacional, principi bàsic de les lleis fonamentals de l'estat espanyol.

"Ateses aquestes fets, considerem inadmissible l'aplicació de les gravíssimes penes demanades al consell de guerra sumaríssim de Burgos.

"Denunciem que els mitjans de comunicació de l'Estat, especialment Radio Nacional de España, Televisión Española i l'agència Cifra, tergiversen o escamotenegen sistemàticament la informació. I, com que no existeixen mitjans normals de lliure expressió, ens veiem obligats a manifestar-nos a través d'aquest document.

"En primer lloc repudiem el procés de Burgos en els termes expressats pels advocats defensors, al mateix temps que ens solidaritzem amb els moviments de repulsa que s'han produït i es produeixen tant a l'interior com a l'exterior. En segon lloc, reclamem que siguin preses immediatament les mesures següents:

1) Que quedi sense efecte qualsevol condemna que pugui ésser dictada pel tribunal de Burgos.

2) Que quedi promulgada una amnistia general de tots els presos per motius polítics i socials, dels sancionats i dels exiliats.

3) Que sigui derogat el decret llei de bandatge i terrorisme i abolides les jurisdiccions especials.

4) Que sigui abolida la pena de mort per qualsevol delictes.

5) Que sigui establert un estat autènticament popular que garanteixi l'exercici de les llibertats democràtiques i dels drets dels pobles i nacions que formen l'Estat espanyol, inclòs el dret d'autodeterminació.

Finalment, manifestem la nostra completa adhesió fraternal al poble basc i a les seves reivindicacions, que són les nostres.

Montserrat, 13 de desembre de 1970.

Alfons Garcia Seguí	Crític de Cinema	Montserrat Roig	Llicenciada en Lletres
Gabriel Ferrater	Escriptor	Joan Ramon Capella	Profes. Univer. Autònoma
Joan Spla	Profes. Univer. Autònoma	Pau Bordonaba	Llibreter
Francesco Valls	Estudiant	Josep Guinovart	Pintor
Guillermina Motta	Cantant	Oriol Bohigas	Arquitecte
Enric Barbat	Cantant	José M ^a Riera de Leyva	Escriptor
Marina Bru	Periodista	José M ^a Nunes	Director de Cinema
Carol Rosés	Professora	Vicente Aranda	Director de Cinema
Javier Fernández López	Estudiant	Cristóbal Domingo	Aparellador
German Fernández López	Empleat	Beatriz de Moura	Editor
Enric Cabestany	Pedagog	Jordi de Herralde	Editor
Jaume Cabré	Teòleg	Carlos Duran	Director de Cinema
Sergi Jover	Escriptor	Josep Ferré	Llibreter
Jaume Camino	Director de Cinema	Maria Girona	Pintora
Charo Garcia Verde	Metge	Domènec Aguilar	Perit industrial
Jordi Castellanos	Llicenciat en Lletres	Montserrat Esther	Dissenyadora
Jacint Ros Hombravella	Profes. Univer. Autònoma	Marta Ribalta	Urbanista
Josep M ^a Muñoz Pujol	Metge	Albert Ràfols Casanada	Pintor
Maria Subirachs	Sociòleg	Demià Casanova Serra	Enginyer
Carles Sanpons	Metge	Lluís Domenech	Arquitecte
Feliu Formosa	Escriptor- Direc. teatre	Annie Settimó de Esteva	Tècnic de Cinema
Jordi Teixidor	Teatre	José Luis Rovira	Llicenciat en Lletres
Conxa Segarra	Teatre	Joaquim Boix	Enginyer Industrial
Xavier Romeu	Teatre	Ramon Domènech Girbau	Aparellador
Núria Pérez de Lara	Llicenciada en Pedagogia	Miquel Porter	Crític de Cinema
Ramon Garcia	Metge	Toni Miserachs	Dissenyador
Jordi Marfà	Editorial	Romà Gubern	Director de Cinema
Mercè Coman	Telefonista	Francesc Vayreda	Arquitecte
Maria Plans	Actriu de Teatre	Octavi Pellissa	Traductor
Miguel Garcia López	Metge	Josep Bonet	Arquitecte
Josep M ^a Cabré	Dibuixant	Oriol Serrano	Llibreter
Eva Serra	Llicenciada en història	Antoni Tomàs	Tècnic de Cinema
Josep Cercós	Músic	Pedro Ancochea	Llibreter
Jaume Calix	Tècnic de Cinema	Josep Benet	Historiador
Manuel Eius	Crític de Cinema	Jordi Carbonell	Historiador
Rafael Medina Ortega	Metge	Josep M ^a Forn	Director de Cinema
Rafael Muñoz Palónez	Profes. Univ. de Deusto	Juliana Joaniquet	Professora
Joan Trabé	Professora Esade	Carne Serrallonga	Professora
Esther Boix	Pintora	Alejandro Corniero	Estudiant
Josep Ribera Pinyol	Sacerdot	Immaculada Llorens	Infermera
Eduard Guardino	Economista	Carlos Santasusana	Teòleg
Valeri Novell Sala	Metge	Josep Sant	Teòleg
Santi Loperena	Aparellador	Manuel Nuñez	Dissenyador
Pere Portabella	Director de Cinema	Elena Paulowski	Dissenyadora
Pere Domènech	Tècnic de Cinema	Paco Rodón	Crític Literari
Carmen Hernandez	Aparellador	Joan Hernandez Pijoan	Pintor
Rosa Regàs	Editor	Jordi Ventura	Professor
Jaume Rosell	Aparellador	Joan Comis	Escriptor
Francesc Serrahima	Aparellador	Esteve Lamotte de Grignon	Estudiant
Fabià Puigserver	Escenògraf	Lluís Magriñà	Estudiant
Magda Oliver	Agent Literari	Domingo Melero	Estudiant
Víctor Mora	Escriptor	Josep M ^a Queralt	Estudiant
Isabel Cowel	Interiorista	Arnau Oliver	Advocat
Carles-Jordi Guardiola	Escriptor	Colita Estoba	Fotògraf

Núria Serrahima	Editor	Julian Garcia	Comptable
Javier Fernandez de Castro	Editor	Josep Romeu	Sastre
Gonzalo Suarez	Director de Cinema	Carlota Soldevila	Teatre
Pere Garcés	Advocat	Francesc Nelló	Teatre
Josep M ^e Martorell	Arquitecte	Javier Valdivieso	Estudiant
Joana Jordà	Fisioterapeuta	Angel Carmona	Escriptor
Roser Carrobé	A.T.S.	Carne Calvet	Ballarina
Fèlix Tusell	Estudiant	Francesc Carreras	Professor Univ. Barcel.
Josep Elias	Escriptor	Jaume Melendres	Escriptor
Eugenio T.ias	Profes.Universi.Autònoma	Armònia Rodríguez	Actriu de teatre
Ethor Tusquets	Editor	M ^e Angels Tren	Assistent Social
Anna M ^e Matute	Escriptora	Consol Coma	Nestra
Anna M ^e Moix	Escriptora	Josep Esteve	Aparellador
Jaume Pomar	Escriptor	Pere Comas	Estudiant
Joan Soler	Tèlleg	Josep M ^e Benet i Jornet	Escriptor
Anna Bofill	Arquitecte	José Corredor Matheos	Escriptor
Albert Casas	Arquitecte	Joan Oliver	Escriptor
Josep M ^e Guerrero	Pintor	Eulàlia Serra	Critic d'art
Guillermo Vázquez	Metge	Alexandre Cirici Pellicer	A.T.S.
Carlos Pascual	Metge	Angels Manuel	Agent Comercial
Eduardo Romero Girón	Fotògraf-grafista	Lluís Ribera	Metge
Raimon	Cantant	Eduardo Rodrigo Ferrer	Escriptor
Francesc Pi de la Serra	Cantant	Francesc Vallverdú	Actriu
Jesús Oliver Rotellas	Metge	Núria Espert	Escriptor
Oriol Martorell	Músic	Terenci Moix	Director de Cinema
Joan Pons	Metge	Armando Moreno	Editor
Antoni Matabosch	Professor	Irene Martínez Mora	Editor
Maria Renu	Actriu de cinema	Ramon Serrano	Actor
Pere Planella	Estudiant	Enrique Irazoqui	Enginyer Naval
Eulàlia Gomà	Teatre	Julián Marcelo	Escriptor
Jaime Echavarri	Guionista i critic cinema	Josep M ^e Castellet	Professor
Angela Izquierdo	Estudiant	Josep M ^e Tubau	Cinema
Marta Abelló	Professora	Roc Villas	Cantant
Cristina Coll	Estudiant	Maria Alberó	Aparellador-disenyador
Fernanda Morén	Metge	Antoni Blanch	Director de Cinema
Dolores Ribera	Professora	Pere Balaña	Pintor
Jordi Cadena	Director de cinema	Antoni Tàpies	
Francesc Bellmunt	Director de Cinema	Teresa Tàpies	
Maité Fontanet	Actriu de Cinema	Daniel Lelong	
Núria Barata	Estudiant	Maria-Lluïsa Borràs	Critic d'art.
Jaume Figueras	Metge	Xavier Castellà	Economista
Rosina Gallego	Decoradora	Esteve Borrell	Enginyer
Eulàlia Gil	Tèlleg	Jaume Albertí	Enginyer
Ramon Casanelles	Metge	Josep Andreu Abelló	Advocat
Jordi Pericot	Pintor	Francesc Aragay	Llicenciat en filosofia
Iago Pericot	Pintor	Joan Martínez Mora	Metge
Javier Zulaica	Professor	Pere Català Roca	Fotògraf
Mario Gas	Director de teatre	Francesc Català Roca	Fotògraf
Enric Satué	Disenyador	Gustau Gili	Editor
Dolça Tormo	Bibliotecària	Ramon Viladàs	Advocat
Joan Enric Lahosa	Critic de cinema	Ramon Noguera	Notari
Josep M ^e López Llaví	Critic de cinema	Joan Brosa	Escriptor
		Joan Miró	Pintor

Ramon Valls	Comerciant	Enric Vila Matas	Periodista
Montserrat Durany		Frederic Pagès	Llibreter
Jacques Dupin	Escriptor	Pere Ignasi Bages	Crític de cinema
Jordi Tusell	Productor de cinema	Carlos Trias	Escriptor
Joan Ramon Colomina	Estudiant	José Luis Giménez Frontin	Editor
Josep Montanyès	Director de teatre	Xavier Folch	Editor
Joan Colomina	Metge	Manuel Saoristan	Escriptor
Joan Nicolàs	Actor de Teatre	Albert Vila	Professor
Josep M ^a Fargas	Arquitecte	Llorens Soler	Director de cinema
Pau Nonguió	Arquitecte	Annalisa Corti	Advocat
Albert Puigdomènech	Arquitecte	Joana Mas	A.T.S.
Emili Donato	Arquitecte	Manuel Valls	Músic
Joan Bosch	Arquitecte	Marta Carrera	Metge
Francesc Rius	Arquitecte	Frederic Raurell	Teòleg
Rafael Cáceres	Arquitecte	Luis Ciges	Actor de cinema
Josep Sanmartí	Arquitecte	Maite Arbó	Editor
Xavier Miserachs	Fotògraf	Joan Manuel Serrat	Cantant
Biel Moll	Teatre	Josep M ^a Clua	Cantant
Jaume Ciurana	Farmacutic		

Els qui a Montserrat es feren solidaris d'aquest document constitueixen, Evidentment, una molt petita part dels qui, a tot el país, el subscriuen i que per raó de la urgència i de les possibilitats materials no pogueren ésser-hi presents. És per això que nombroses persones s'adhereixen contínuament al manifest i fan explícit, així, un estat d'opinió general al país.

ADHERIU-VOS AL MANIFEST DE MONTSERRAT !!!

FEU-LO CONÈIXER !!!

FOTOGRAFIA 1. Membres de l'Assemblea s'ocupen de la neteja dels locals; el poeta i lingüista Gabriel Ferrater s'hi veu clarament.

FOTOGRAFIA 2. Els reunits vistos des de la taula.

FOTOGRAFIA 3. La taula vista des de l'assemblea.

FOTOGRAFIA 4. Els reunits votant a mà alçada.

Montserrat, la fita venerable de l'excursionisme

A la majestuositat de Montserrat contribueix l'atracció que exerceix damunt la societat catalana i que abasta a sectors abundants i diversos del teixit social. Naturalment, aquest encant actua amb intensitat especial sobre les persones que experimenten la seducció de les muntanyes.

El moviment excursionista, un fenomen modern, urbà, d'avantguarda civil i escola de convivència, solidaritat i democràcia és, com no podia ser altrament, brou de cultiu que alimenta els esperits sensibles davant el paisatge, entès aquest en les dues dimensions, física i humana. Ras i curt, l'excursionisme és també palestra de nacionalisme. «Palestra», justament, fou el nom escollit per designar l'entitat catalanista que va fundar, l'any 1930, Josep Maria Batista i Roca i va presidir Pompeu Fabra; tot d'una va impulsar un excursionisme nacional, de nacionalisme generós, el qual va manifestar-se a través d'iniciatives com el campament Germanor Catalana, que va aplegar el mateix 1930, al pla de la Garga (Osona), amb el grup de Palestra, la secció excursionista d'Acció Cultural Valenciana i l'Associació per la Cultura de Mallorca. Sens dubte, el campament de Germanor Catalana constitueix un precedent nítid dels actuals Aplecs Excursionistes dels Països Catalans, el darrer dels quals, el XXX, tenia lloc el cap de setmana passat a Pollença (Mallorca septentrional).¹

Per descomptat, fóra superflu de recordar ací la nòmina d'excursionistes exemplars que jalonen la història centenària de l'Institut d'Estudis Catalans i, no

1. L'any passat, el XXIX Aplec Excursionista dels Països Catalans va aplegar-se a Ontinyent (Vall d'Albaida), en ocasió de commemorar el 50è aniversari de la fundació del Centre Excursionista Fontinyent.

cal dir-ho, de la Secció Filològica. En tot cas, en la circumstància present se'ns fa ineludible la referència a Pompeu Fabra (símbol del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el centenari del qual commemorarem), així com al seu deixeble Joan Coromines, que, en ser investit Premi d'Honor Jaume I, recordava els companys del Centre Excursionista de Catalunya en aquests termes: «Corrien la muntanya, però hi trobaven les essències catalanes, hi identificaven els records del passat [...]. I hi era Pompeu Fabra. Amb ell fruïem de la muntanya [...]. Sense l'excursionisme, senyors, no hi hauria hagut *Onomasticon Cataloniae*».²

Inevitablement, l'excursionisme català contemporani (que arrenca de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fundada el 1876), havia de confluir de bell antuvi en la *muntanya santa*, la qual, amb la singularitat de la seua fesomia geològica i simbòlica, presideix el paisatge del Principat. De fet, tenim documentada l'ascensió, que va dur a terme l'Associació d'Excursions Catalana, l'any 1879, al cim de Sant Jeroni de Montserrat. És el cim que no trigaria gaire a ser immortalitzat, mitjançant un dels poemes patriòtics més abrandats, «Don Jaume en Sant Jeroni», per un altre excursionista colossal i alhora forjador del Montserrat modern, el poeta de Folgueroles.³ En just homenatge, els excursionistes van inaugurar, el 21 d'octubre de 1956, el Mirador de mossèn Cinto, a Montserrat.

A mesura que s'envigorava l'excursionisme tot al llarg i ample de la geografia catalana, el massís montserratí es consolidava com a espai de preferència per a excursions i escalades, alhora que alguns dels seus indrets rellevants, sobretot el santuari i el Cavall Bernat, esdevenien punts emblemàtics d'exhibició nacionalista i de resistència contra la dictadura. En aquest sentit, han estat ben significatives les banderes catalanes que foren penjades per escaladors al Gorro Frigi, durant les festes de la nova entronització de la Moreneta, el 27 d'abril de 1947, i dos anys més tard, el 10 de juliol, a la Mòmia de Montserrat.⁴ Precisament a la magna celebració montserratina del 1947 fou assignat un cert protagonisme al món excursionista, per part de la comissió organitzadora Abat Oliba. Tot considerant-los «el nervi de la diada», la comissió va sol·licitar als excursionistes que s'hi fessen càrrec de la guia dels romeus. Els excursionistes, proclamava la comissió Abat Oliba, «són, avui, dels pocs que saben del goig de pujar a peu fins al mateix san-

2. Josep FERRER I COSTA i Joan PUJADES I MARQUÈS (ed.), *Joan Coromines: 90 anys*, Pineda de Mar, Curial Edicions Catalanes, 1995, p. 121-123.

3. En són una mostra significativa *Cançons de Montserrat* (1880), *Llegenda de Montserrat* (1880), *Montserrat* (1898), el *Virolai* i els «Goigs».

4. La senyera de la Mòmia hi fou penjada pels grimpaire Prats, Nubiola i Josep M. Torras i Homet; d'aquest darrer és la declaració següent: «La bandera que vam posar a Montserrat no va ser pintada, era de roba. La vam confeccionar a base d'enganxar banderes espanyoles arrencades de les botigues i dels pisos. Una bandera enorme...: vuit metres de llarg per tres o quatre d'ample» (Estanislau TORRES, *Excursionisme i franquisme*, 2a ed., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 42).

tuari, venint de tots els indrets del massís montserratí, els únics que han violat la verge soledat dels pics, els qui dels quatre punts cardinals de la geografia catalana han albirat el perfil de la Muntanya Santa al cor del país entronitzada. Ells, romeus de cent ermites oblidades, ho són per excel·lència del primer santuari de la nostra terra».⁵

En definitiva, al pas que Montserrat s'encimbellava com a símbol excels de la nació catalana, el món de l'excursionisme s'hi feia més i més present tot deixant-hi testimoniatge de la condició emblemàtica de la muntanya. Per descomptat, aquest contacte persistent flueix a través de l'activitat excursionista sobretot, però també mitjançant iniciatives varies, com el simpàtic aplec d'escaladors que el 23 de març de 1947 dipositaren al tron de la Mare de Déu l'arqueta que conté pedres procedents de les diverses agulles que havien estat coronades. Per fortuna, la identificació de l'excursionisme amb Montserrat es manté activa i productiva.

Així com el santuari, abric de la Moreneta, excel·leix per damunt del massís com a símbol eminentment espiritual —nacional i religiós—, el Cavall Bernat hi constitueix l'altre punt de referència pels seus atractius d'ordre geomòrfic, paisatgístic i esportiu. De fet, el monòlit constitueix una fita emblemàtica de l'escalada, fins al punt que els intents d'assolir-ne el cim esdevingueren, al segle passat, gairebé llegendaris. Ens consta que als anys vint, escaladors procedents de diverses entitats excursionistes van fracassar en l'intent de coronar l'agulla mítica, la qual fou finalment conquerida, en una de les gestes de més ressò dins l'alpinisme català, per grimpadors de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el 27 d'octubre de 1935.⁶ D'ençà de llavors, els amants de l'escalada han anat assolint petits objectius en la conquesta de l'atrevida agulla del Cavall Bernat. Així, el 1944, escaladors del Club Excursionista de Gràcia paraven al cim del monòlit la primera tenda de campanya; el 1952 s'hi celebrà missa per primera vegada; el 1956, una escalada espectacular hi entronitzava la imatge d'alumini de la Moreneta,⁷ etc. I és en honor de la patrona de Catalunya que va instituir-se, a partir de l'any 1957, l'escalada col·lectiva per totes les vies del Cavall Bernat. Deixem ací, però, aquest prodigi de la natura i retornem al monestir.

Hi trobarem una altra de les manifestacions esplendoroses amb què l'excursionisme conjumina la passió per la terra amb el compromís per la llengua. Em referesc a la Renovació de la Flama de la Llengua Catalana, una iniciativa que va llançar la Comissió Excursionista d'homenatge a Pompeu Fabra,⁸ sorgida preci-

5. Josep IGLÉSIES, *Enciclopèdia de l'excursionisme*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1964, vol. II, p. 198.

6. Josep IGLÉSIES, *Enciclopèdia de l'excursionisme*, vol. I, p. 584-586.

7. Josep IGLÉSIES, *Enciclopèdia de l'excursionisme*, vol. II, p. 207-208.

8. La continuïtat d'aquella comissió admirable és mantinguda per la militància de Jordi Mir —que en fou el secretari—, el qual, a més de ser el dinamitzador apassionat de la Renovació de la Flama de la Llengua Catalana, ha pogut limitar-hi les seues funcions a vetlar fins que apareix l'entitat

sament durant l'any 1968, centenari de la seua naixença. Com és sabut, els actes s'inicien a Prada (Conflent), a la tomba del «seny ordenador del català», en la qual els excursionistes encenen la torxa que simbolitza la vitalitat de la llengua per traslladar-la a peu fins a Montserrat. La solemnitat del ritu és avalada per l'acollida que el seguici de la Flama rep a l'esplanada montserratina, sota la presidència de l'abat i al davant de la llàntia que porta gravades les tres màximes suggeridores: *L'encengué la fe, La portà l'esforç i La manté la voluntat d'un poble*.

L'any que fou instituïda, la Flama de la Llengua Catalana va celebrar-se el dia 12 d'octubre, una coincidència absolutament fortuïta. I val a dir que, eufòrics pels magnífics resultats amb què va dur-se a terme, els membres de la comissió acordaren de perpetuar aquesta marxa de fe i esperança, en forma de renovació permanent, d'acord amb dues condicions: primera, s'havia de celebrar cada any, el diumenge més pròxim al dia 20 de febrer, aniversari de la naixença de Fabra; i segona, s'hauria d'engrescar successivament una entitat excursionista a responsabilitzar-se de l'organització dels actes. Enguany, per exemple, se n'ha fet càrrec la Unió Excursionista de Catalunya i per l'any que ve, el Club Excursionista Pirenaic, el qual ja té projectat un programa atapeït d'actes culturals que cobriran una vintena de dies, des del 28 de gener fins al 18 de febrer, la data escollida per retornar a Montserrat la Flama procedent de la tomba de Pompeu Fabra.

D'acord, doncs, amb les dues provisions esmentades, l'any 1970⁹ s'inicià la Renovació de la Flama de la Llengua Catalana, una commemoració anual (així es dona a entendre que es manté sense solució de continuïtat) de dens contingut simbòlic en la vindicació de la pròpia nació i de la llengua nacional, que pivota a l'entorn de dos pilars indestructibles de la catalanitat, Pompeu Fabra i Montserrat, i que figura en el rèdit gloriós de l'activisme que practica el nostre món excursionista. Potser és oportú de remarcar que la Renovació de la Flama de la Llengua Catalana s'ha consolidat com a institució amb entitat definida, inconfusible, posem per cas, respecte de la Flama del Canigó (que és abrandida la nit de sant Joan, arreu de la geografia emmarcada per Salses i Guardamar, per Fraga i Maó) o del Correllengua, una altra iniciativa popular, que simbolitza la lleialtat insubornable d'una nació amb la llengua pròpia. En tots tres casos el centre de la celebració ritual és el foc com a metàfora lluminosa de la llengua viva, incombustible. Heus ací tres ritus que tenen lloc en sengles estacions diferents: al cor de l'hivern, la Flama montserratina de la Llengua

que sollicita a la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya la potestat d'organitzar la festa de l'any vinent.

9. L'any 1969 no se celebrà la Flama de la Llengua perquè al febrer —el mes acordat— tan sols havien transcorregut quatre mesos des que havia estat instituïda. D'altra banda, solament en una ocasió, i per imponderables de l'abadia, la festa va haver d'ajornar-se al primer diumenge de març. A partir del 1970, la celebració de la Renovació de la Flama ha mantingut una continuïtat admirable, tot venent algun escull esporàdic que s'hi interposava en un parell d'ocasions.

Catalana; al solstici d'estiu, la Flama del Canigó, i a la tardor, el Correllengua, que ara mateix deu fer les darreres caminades d'enguany per Terres de Ponent.

A ponent i a qualssevol altres punts de la rosa dels vents, Montserrat manté les portes obertes de bat a bat, amb magnanimitat i sense exclusions. Les obri, naturalment, a la flama que hi duen ufanosos els excursionistes i al munt d'illusions amb què aquests lleials a la terra tresquen per valls, muntanyes i plans d'un país que estimen com ningú.

VICENT PITARCH
Institut d'Estudis Catalans
Universitat Jaume I

Salvador Espriu a Montserrat. Dos moments per a un poema

L'any 1957 va ser publicada una *Corona literària oferta a la Mare de Déu de Montserrat* (Abadia de Montserrat, coll. «Biblioteca Montserrat», núm. 2), que li fou efectivament oferta el dia 3 de juny per uns quants escriptors que representaven tots els que hi havien participat. En les pàgines 148-150 d'aquest llibre figura un poema de Salvador Espriu, «A tu, que visites Montserrat», inclòs en la secció «Mare dels catalans», dins del primer epígraf, «La Verge, Mare dels pelegrins que hi pugen». El poema es presenta dividit en nou parts o estrofes, numerades amb ordinals romans, i té els cinquanta-set versos següents:

I

Santa Maria
de Montserrat. Contempla
des d'aquests cingles,
fidel, la vella terra:
nostra, petita, pobra. 5

II

Cerca't en el vial
tan llarg de l'esperança.
Endinsa't pel camí
de la font amagada. 10
Escolta la remor
molt benigna de l'aigua.
Fereix-te en el cristall
retrobat de la Gràcia.

III

Enllà sabies,
encalmada i amiga, 15
la mar oberta.
Als sorrals ja comença
la fusa de les barques.

IV

Ara, però, t'allunyes,
aquí, sota les altes 20
roques, pel gran silenci
apregonat de l'arbre.
Solitari, esdevens
un home veritable.

V

La llum, blancs núvols 25
i tu, desig d'immensa
pau. Ales amples
d'ocells, del vent, t'apropen
lenta veu de campana.

VI

Fatigat viatger 30
per estranya contrada,
atura't un instant
sota el sol i descansa.
Coneix-te en el mirall
de la mort acceptada. 35
Comprèn, estima, perdona,
salva't.

VII

Vulgui la Verge,
des dels seus cims, que siguis
humil i lliure. 40
En veure-la, demana
per tu, pels fills, pel poble.

VIII

Sempre que pugis
fins ella, digues
paraules clares 45
de fe senzilla:
«Pulchra Dei Mater,
nigra regina,
pro nobis ora,
Sancta Maria. 50
Tu in mulieribus
es benedicta.»

IX

De mal et guardi
sempre l'antiga Verge
de la muntanya. 55
I quan els dies passin,
en mirar-la, recorda'm.

L'any 1977, en la darrera edició de les *Obres completes* que li fou publicada en vida, en el volum *Poesia*, 2, a cura de Francesc Vallverdú,¹ dins la secció o recull miscel·lani «Fragments. Versots. Intencions. Matisos», figura el poema «Si visites honestament Montserrat», dividit en nou parts o estrofes, numerades amb ordinals romans, i format pels seixanta-sis versos següents:

I

No tots estimen
aquests cingles. De sobte
des d'ells, les boires
amortallen la terra:
nostra, petita, pobra. 5

II

Ningú no m'ha salvat
de la desesperança.
Em feria el cristall
del meu temps. A hora baixa,

1. Pàgines 285-290 de la primera edició de 1977 en la «nova presentació» de 1987 (Barcelona, Edicions 62, l'una i l'altra).

m'endinsó pel camí 10
de la font amagada.
Escolto la remor
molt benigna de l'aigua.

III

Enllà sabíem,
encalmada i amiga, 15
la mar oberta,
quan als sorrals comença
la fusa de les barques.

IV

Però m'allunyo,
sota les roques altes, 20
del gran silenci
aprofundit de l'arbre,
per la closa foscor
arrelada.

Jo veig quina destral 25
n'abatia les branques.

V

Llum, parats núvols,
 desig de l'enganyosa
 pau. Ales amples
 d'ocells del vent atansen 30
 lentituds de campana.

VI

Vell, cansat, de retorn
d'un despullat viatge,
m'aturava un moment
sota el sol, reposava. 35
Comprendc, perdono,
però el dit m'assenyala:
em conec al mirall
de la mort acceptada.

VII

És ben difícil	40
que tu siguis alhora	
humil i lliure.	
Si t'atreveixes,	
des d'aquests cims demana	
pels fills, pel poble.	45

VIII

«Cras ingens aequor	
iterabimus.»	
En la penombra,	
deien els llavis	
uns versos coixos,	50
paraules fràgils:	
«Te deprecamur,	
nigra regina,	
ut tuearis	
famulos tuos	55
in navi portu	
semper optabili.»	

IX

De mal et guardi	
sempre l'antiga Verge	
de la muntanya.	60
I quan els dies passin,	
en mirar-la, recorda'm.	
Per què, si a l'estrany ball	
tot llisca i se'n va avall?	
I no és més durador	65
el ball que el ballador.	

Tot i els canvis que palesament s'observen, començant pel títol, entre una versió (A) i l'altra (B), Espriu va mantenir la data «B[arcelona]., 1956» al final de la segona. Els canvis, però, impliquen una lectura diferent de B per comparació a A, val a dir, una lectura diferent de les dues versions d'un mateix poema. Si els canvis són importants fins a imposar una altra lectura de B, potser el poeta va pensar que no variava la voluntat a què respon el poema: des de la muntanya i des del que la muntanya significa i va significar la *Corona* de 1956, per als catalans i per a Catalu-

nya, meditar el destí dels humans i el sentit de la vida humana. Potser això va pensar que l'autoritzava o l'obligava a mantenir sota B la data de composició d'A.

Com és sabut, Espriu va practicar, sobretot en les últimes dècades de la seva activitat literària, no solament la revisió fins a la reescriptura, a voltes prou dràstica, de les seves obres sinó, sovint, l'autoalusivitat intratextual, i més d'un cop amb sarcasme, amb una mena d'insatisfacció crítica i desesperada, fins a l'autoparòdia i l'autoburla. Vull dir d'entrada que proposo la consideració de B com un exemple de paragrafia literària, naturalment conscient, motivada per la insatisfacció i incomoditat que li va produir A en el moment en què en va emprendre la revisió. També com un exemple d'integritat ètica, del valor que Espriu concedia a la sinceritat, tot i les operacions críptiques a què freqüentment la sotmetia.

Començarem pels canvis en el títol, d'A («A tu, que visites Montserrat») a B («Si visitaves honestament Montserrat»). De la segona persona del singular del present hem passat a la del pretèrit imperfecte d'indicatiu; amb el «si» condicional intercalat, la frase ha esdevingut indicativa d'una eventualitat: «si visitaves...»; «a tu» ha desaparegut i, amb ell, el relatiu «que» subjecte a A del verb, que s'ha quedat a B només amb el morfema; el complement directe, «Montserrat», no canvia, però un adverbi ha estat introduït entre el verb i el seu objecte, «honestament». «A tu, que visites Montserrat» és un títol dirigit a algú que està en aquest lloc, com una inscripció que pugui trobar-hi i llegir-hi el visitant,² a qui s'adreça d'entrada amb un «tu» explícit; s'assembla en efecte a una inscripció en una etapa del camí (la porta d'un edifici, una plaça, una tomba). Sense perdre aquest sentit d'apòstrofe, «Si visitaves honestament Montserrat» dóna el fet de visitar Montserrat com a cosa possible, fins probable, però canvia el punt de vista: el tu amagat en el morfema no és necessari que estigui a la muntanya; hi ha una presa de distància inicial; i una altra restricció: l'adreça no és a qui sigui que visita efectivament Montserrat sinó a algú que pot ser, o ben ser, que algun cop la visiti; això sí, de bona fe, «honestament». O sigui, no és necessari que el lector hagi visitat o estigui visitant Montserrat; només l'eventualitat que un dia o altre ho faci és implicada, i una condició demanada o exigida: no es tracta de visitar i prou sinó de fer-ho amb una actitud honesta; tal com correspon a allò que el lloc i la Mare de Déu representen; en termes absoluts, no contingents: no per als cristians sinó per a tots els homes honestos, de bona fe.

El número I d'A comença «Santa Maria / de Montserrat» (v. 1-2); és més aviat una indicació, entre la Mare de Déu i el lloc, quasi un topònim. I immediatament l'adreça al «tu» del títol; un imperatiu exhortatiu (v. 2 «Contempla») i la presentació del lloc (v. 3 «des d'aquests cingles») com a indret de la contemplació propug-

2. Recordem l'epígraf on era col·locat el poema en la *Corona* de 1956: «La Verge, Mare dels pelegrins que hi pugen»: el pelegrí és un que fa via i la via, figuració o símbol de la vida humana.

nada: des d'allí es veu la terra (v. 4-5); una condició és imposada al contemplador, que faci el que ha de fer «fidel» (v. 4), i la terra és presentada amb l'adjectiu «vella» i amb l'article «la», que ens la fa precisa: una que ja sabem, «la vella terra» (v. 4), i després concretada «nostra, petita, pobra» (v. 5) amb una d'aquelles acumulacions d'adjectius que caracteritzen alguns poemes molt coneguts d'Espriu. És justament aquest vers 5, la gradació acumulativa «nostra, petita, pobra», referida en A al sintagma «la vella terra» i en B només a la terra, l'únic vers igual en A i B. Igualment s'ha conservat a B «aquests cingles», anticipat del vers 3 al 2, però han desaparegut l'entrada amb la Mare de Déu i el lloc i també l'exhortació a la contemplació i la fidelitat suposada en el contemplador-tu. A B, però, han entrat, objectives, sense contemplador, «les boires» (v. 3), «de sobte» (v. 2), i, en comptes de la fidelitat, compartida entre l'indret i la terra que des d'ell es domina, ha aparegut la malvolença, restringida per la lítote (v. 1 «No tots...») però universalitzada per l'ús impersonal de la tercera persona del plural (v. 1-2 «No tots estimen / aquests cingles»). De més, la terra ja no és «vella» sinó que, encara que sigui metafòricament, és presentada com a morta, perquè només als morts correspon la mortalla que el poeta diu que són les boires per a la terra (v. 3-4 «les boires / amortallen la terra»). S'ha enfosquit, tot plegat, per la malvolença i les boires; queda com a dada reblada ara per una més gran objectivitat (no hi ha el tu de cap contemplador) el mateix vers 5: la terra continua essent, això no ha canviat, «nostra, petita, pobra».

En el número II de B la diferència s'accentua. D'entrada, apareix ara un jo: primer en la forma feble «em» (v. 6, 8) i després en dos morfemes verbals de primera persona (v. 10, 12). Fins a B VII no trobarem un tu, i el jo, en canvi, serà present a B IV i B VI, coexistent amb una primera persona del plural a B III i amb l'objectivitat, com a B I, de B V. Just a B VII s'imposa al poeta el dubte directe d'A VII i, en sentir la necessitat de directament respondre-hi, per explicitar el dubte, tornarà al tu. Abans, però, B s'oposa a A per aquesta presència del jo, que a A no apareix fins al darrer vers 57 («recorda'm») permetent la identificació amb ell del tu de tot el poema, o abruptament significant la irrupció del jo del poeta en el tu que comprèn qualsevol lector del seu poema.

«Cerca't en el vial / tan llarg de l'esperança», deia d'entrada A II (v. 6-7); B II comença amb un «Ningú no...» (v. 6) simètric del «No tots...» que començava B I (v. 1); tornem a situar-nos en l'àmbit de l'impersonal i de la lítote. Tot plegat, a B II, per tal de separar-se, el jo que hi parla, de l'esperança. El locutor del poema exhortava el tu d'A II a cercar-se, ell mateix a ell mateix, en un camí que existia i era «llarg»: el «de l'esperança» (v. 6-7); el jo explícit de B II afirma que la desesperança és una situació seva en la qual es troba sense salvació fins ara (v. 6-7). A continuació B II presenta els mateixos elements d'A II amb un ordre diferent, amb canvis significatius o simplement usant el canvi d'ordre com a factor de variació. El canvi, d'ordre i de sentit, més simptomàtic és «Em feria el cristall / del meu temps»,

tal com es presenta el jo de B II (v. 8-9); en A II llegíem «Endinsa't pel camí / de la font amagada» (v. 8-9) i només més avall (v. 12-13) «Fereix-te en el cristall / retrobat de la Gràcia». A A II, després de l'exhortació al vianant o pelegrí, al lector, a fressar el camí de l'esperança, arribava la recomanació que s'endinsés en la sendera que porta a una font amagada, per escoltar-hi «la remor / molt benigna de l'aigua» (v. 8-11), i tot plegat hi culminava en la identificació de l'aigua de la font amb la salvació de la Gràcia: arribat a ella, el vianant o pelegrí, el lector, es troba a ell mateix, en emmirallar-se en l'aigua com a cristall, perquè retroba la Gràcia; aquest retrobament és vist com a ferida segurament significant el caràcter traumàtic de l'experiència, alhora cop i sorpresa. Tot això es desballesta a B II en anticipar, com hem vist, i variar «Fereix-te en el cristall / retrobat de la Gràcia» (A II, v. 12-13) en «Em feria el cristall / del meu temps» (B II, v. 8-9). «Em feria el cristall / del meu temps» esdevé una mena d'explicació del fet que qui parla s'hagi acabat de declarar no salvat de la desesperança i clarament converteix la font i l'aigua de després en simbòliques del repòs, del retorn del jo a si mateix en sentit laic, eliminada com ha estat la Gràcia, substituïda per la realitat, pel temps que ha correspost al jo. Tot plegat, a més, en la posta del jo: B II atribueix un moment del dia a l'accés a la font amagada (v. 9 «A hora baixa»), i vincula així la benignitat del retrobament de l'aigua de la font a la vellesa del jo (més endavant confirmada a B VI).

L'origen de l'aigua és religiós, en el sentit que clarament respon a la citació per Espriu de l'antífona de l'asperges de la missa del temps pasqual al final de *Mrs. Death* (1952),³ un text del qual va fer partir Antoni Comas la seva indagació sobre «L'aigua que salva», que conclou⁴ que «l'aigua no solament té una connotació generalment positiva..., sinó que és salvadora i dona vida —concepte que té, pel seu costat, profundes arrels bíbliques—. Més encara: que l'aigua és el cant, les paraules del poeta». De fet, la seqüència font-aigua-salvació es pot seguir, si tornàvem al missal romà, en la benedicció de l'aigua del baptisme la nit de Pasqua, i a A clarament la seqüència d'Espriu era aquesta: font-aigua-Gràcia, mentre que a B el temps del poeta ha decantat la font cap a la font de la muntanya, un lloc simbòlicament recòndit, i la salvació cap a la purificació i renovació interior, personal. Per al poeta, aquesta renovació no pot ser independent de la paraula, de la seva poesia, tal com mostren els llocs adduïts per Comas, però aquí aquesta vinculació només pot considerar-se suggerida per la idea d'endinsament i profunditat, d'autoconeixement, que fa part en general de l'exigència amb si mateix de Salvador Espriu. No queda marge per a la lectura de la seqüència en clau òrfica,

3. Salvador ESPRIU, *Cementiri de Sinera. Les hores. Mrs. Death*, edició crítica i anotada amb estudi introductori a cura de Joan Ramon Veny-Mesquida, Barcelona, Edicions 62, 2003, p. 195, que cita M. Aurèlia CAPMANY, *Salvador Espriu*, Barcelona, Dopesa, 1972, p. 94.

4. En *Homenatge a Salvador Espriu amb motiu d'ésser-li conferit el grau de doctor honoris causa*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1980, p. 29.

que Espriu devia tenir al cap en escriure «Cristall, memòria, / remor de font» en *Cementiri de Sinera* (XIV, v. 1-2), atès que és la font de la memòria, precisament, la que han de saber triar els iniciats òrfics. Aquí no hi ha hagut una substitució de la Gràcia cristiana per algun equivalent pagà —operació que algun cop Espriu havia manifestat haver dut a terme amb el Déu cristià, paganitzat amb la minúscula— sinó la seva substitució per la realitat, per la història.

Sovint la mar acompanya l'aigua, en la seva poesia, o la menció de l'aigua hi sol fer present la mar. Així el número III, pràcticament igual a A i B, fa entrar la mar en el paisatge simbòlic de la muntanya. I, a partir d'aquí, altre cop fins a B VII, en què hem vist que reapareixerà el tu, hi ha una successió arbre-home (IV), llum-núvols-ocells-vent (V), mort (VI), que continua la iniciada per la font i l'aigua (II) i continuada per la mar (III); entre la muntanya on hi ha la font i la mar, la terra que preludia, per la mortalla, la mort, vinculada a les boires (I). Aquestes sèries i seqüències es troben pertot a la poesia d'Espriu, diversament combinades, i molt nítidament en els cinc llibres de poesia que publicà entre *Cementiri de Sinera* (1946) i *Final del laberint* (1955); es troben entre «els símbols» que hi elencà Comas:⁵ «barques, xiprers, boires, núvols, aigua, pluja, mar, vent, sorra, arbre, caçador, cérvol, pastor»; no tots, certament, en el poema de Montserrat, però sí tant les barques com les boires com els núvols com l'aigua com la mar com la sorra com l'arbre.

L'únic canvi de B III («sabíem» en comptes de «sabies», al vers 14) respon a la voluntat d'associar el lector, el seu poble, a allò que diu, ara a B, el jo del locutor. El fet que aquest canvi no alteri el vocalisme final de la forma verbal variada permet comentar, en aquest punt de l'exposició, que aquest vocalisme servia al poeta per a la rima amb el vers següent («encalmada i amiga»), i aprofitar l'ocasió per a algunes remarques d'índole mètrica que aquí és del cas fer si constatem que, fins al vers A i B 18, final d'A i B III, els versos d'A corresponen mètricament als de B; així A i B I: tetrasíl·lab, hexasíl·lab, tetrasíl·lab, hexasíl·lab, hexasíl·lab, una mena d'estructura tipus tanka, a la manera de Carles Riba,⁶ repetida a A i B III; a A i B II, d'altra banda, els vuit versos —un nombre parell, ara, i no senar com a I i III— són hexasíl·labs i 7, 9, 11 i 13 rimen entre ells amb rima assonant o imperfecta (aa) tant a A com a B malgrat que els mots que rimen no són els mateixos («esperança», «amagada», «aigua» i «Gràcia», per aquest ordre, a A; «desesperança», «baixa», «amagada» i «aigua», també per aquest ordre, a B). A partir de III, només B V es correspon en nombre de versos i mètricament amb A V. Quedi aquí observat

5. *Ibidem*, p. 17.

6. J. MAS I LÓPEZ, «Les tankes de Salvador Espriu. L'assimilació d'una forma poètica oriental», a *Si de nou volem passar: I Simposi Internacional Salvador Espriu*, a cura de V. Martínez-Gil i L. Nogueira, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 151.

aquest fet per tal de poder tornar-hi més endavant. De fet, però, aquesta observació sobre la forma mètrica permet ja des d'ara de cridar l'atenció sobre el fet que el poema de Montserrat presenta també des d'aquest punt de vista —a més del de les imatges o símbols assenyalat— una afinitat remarcable amb els cinc llibres abans indicats, i molt particularment, amb *Cementiri de Sinera*. Alterna estrofes tanka, o molt similars, amb estrofes amb altres combinacions de tetrasíl·labs i hexasíl·labs. Tant A com B presenten en les estrofes senars (números I, III, V, VII, IX) cinc tankes (B VI és una relativa excepció, que revela fins a quin punt no era la regularitat mètrica una de les seves prioritats en reescriure A), mentre que les parelles (II, IV, VI, VIII) responen diversament a aquestes altres combinacions que, no cal dir-ho, retrobem arreu en *Cementiri de Sinera*,⁷ en els cinc llibres indicats i tot al llarg de l'obra poètica d'Espriu, a partir d'aquella època.

Pel que fa al sentit, A i B III permeten fer present a la muntanya «la mar ober-ta» (v. 16) i, en concret, els sorral·ls de la platja i el moment crític de la varada de les barques que és la fusa (v. 17-18). A la calma de la mar, en aquest moment entre l'arena i la mar, correspon a A i B IV el silenci de la muntanya, que es concentra en l'arbre, que és l'home. Però amb notables diferències entre A i B. B IV reprèn la primera persona del singular de B II (v. 19 «m'allunyo» en comptes d'A 19 «t'allunyes») i substitueix mots (v. 22 «aprofundit», en comptes d'A 22 «apregonat»), varia parelles de versos (v. 25-26 «Jo veig quina destrall / n'abatia les branques» en comptes d'A 23-24 «Solitari, esdeven / un home veritable») i deixa a l'ombra la transformació-identificació entre arbre i home que és evident a A. En la primera versió, els versos 23-24 ja devien implicar, per al poeta, el sentit que l'home, «pel gran silenci» de l'arbre (v. 21-22), «solitari» (v. 23), es fa «home veritable» (v. 24) en reconèixer el seu límit en la mort i acceptar-lo, però, aquest sentit, suggerit per llocs paral·lels, confrontable amb altres passatges d'Espriu on la mort apareix explícitament, és si de cas implicat, no directament evident, a A. Es fa palès, en canvi, a B, pel cop de destrall que abat les branques de l'arbre (v. 25-26) i també per la insistència en les arrels de l'arbre, en la foscor de sota terra (v. 23-24 «per la closa foscor / arrelada»); ara el que és implicat és que és l'home, l'arbre. Aquests dos versos B 23-24 causen una distorsió, aprofundeixen en la foscor, en l'arrel, en el tancament, introduint un hexasíl·lab i un trisíl·lab que no lliga, d'entrada, amb el context rítmic, però que és portador d'una rima *aa* que el poeta articula amb B 20 (=A 20 «altes»), B 22 (=A 22 «arbre») i B 26 (on el «veritable» d'A 24 és substituït per «branques»). Notem de passada que aquest substantiu «branques» que tanca B IV, resulta una mena d'eco a distància del substantiu que tancava A i B III, «barques» (v. 18).

7. Salvador ESPRIU, *El caminant i el mur. Final del laberint. La pell de brau*, edició crítica i estudi introductori d'O. Gassol, notes de R. M. Delor i O. Gassol, Barcelona, Edicions 62, 2008, p. 6-9 («Poètica»).

Les irregularitats mètriques en aquesta llei de composicions no són inhabituals a Espriu, que sovint sembla descompondre els versos,⁸ i el trisíl·lab, tancant un hexasíl·lab, del qual és la meitat, pot ser que tingui una funció emfàtica: sobre el vers *Cementiri de Sinera* VI 16, que és un trisíl·lab comparable, final de poema, comenta Mas i López que «serveix per reblar el final, creant un efecte de desenllaç sobtat»,⁹ però el nostre B 24, a més d'estar format per un mot pla, no és un vers final ni de poema ni tan sols d'estrofa; si rebla res, haurà de ser, en la voluntat del poeta, la variació, la inserció a B d'una insistència en l'arrelament de l'arbre en la terra que no és trobadora a A. El poeta ha volgut destacar «arrelada», l'adjectiu que va amb «foscor», precisament entre dos versos, el 23 i el 25, terminats en mots aguts (respectivament «foscor» i «destral», els més connotats en relació amb la mort). L'escriptura *«arrelada. Jo veig / quina destrala» li hauria bastat, volent-ho, per evitar el trisíl·lab.

Així, B IV s'ha separat prou, i amb pregonia intenció, d'A IV. B V també ha eliminat el tu d'A V, però no l'ha substituït per cap jo sinó per oracions objectives. A V versemblantment s'adreçava al tu del pelegrí, del viatger, tot i que lligaria força que el tu fos el pastor que sol anar amb els núvols (A IV, v. 25-26 «blancs núvols / i tu») en la imatgeria o simbologia elencada per Comas.¹⁰ Però, en fi, és més enraonat i econòmic dir que continua essent el tu del viatger que es farà explícit al començament d'A VI (v. 30 «Fatigat viatger») i que, en l'estrofa anterior, era arbre-home, en endinsar-se en el silenci. A V comença amb una nominal pura de la mena acumulativa que sovint caracteritza l'escriptura d'Espriu: «La llum, blancs núvols / i tu, desig d'immensa / pau» (v. 25-27): la immensitat del cel lluminós solcat de núvols queda doncs identificada amb l'immens desig de pau del vianant que ara ha fixat els ulls en la llum, en la claror. Ben cert que hi ha un pas del «gran silenci / apregonat de l'arbre» de l'estrofa anterior (v. 21-22) a aquesta llum celeste; però a B V, com que a B IV la fosca i la mort han comparegut més evidentment amb l'arbre, el contrast amb la claror es fa més nítid, més definitiu: «Llum, parats núvols, / desig de l'enganyosa / pau» (v. 27-29). D'una banda la supressió de l'article («Llum» en comptes de «La llum»), d'altra banda el «parats» en comptes de «blancs» davant de «núvols»; per fer més irruptiva, més radical, la claror del cel, i subratllar la calma preparant el contrast amb «l'enganyosa / pau» de B. En la primera versió res no problematitzava la claror del cel, amb núvols blancs, gens amenaçadors; en la segona, la calma és enganyosa com la pau amb què s'assimila; i en termes objectius, sense cap tu implicat: com si fos l'ordre del món.

8. El terme, feliç, és de D. Boyer: «Metres i ritmes espriuans», a *Si de nou volem passar*, cit., p. 71-91.

9. MAS I LÓPEZ, cit., p. 151.

10. Cf., per exemple, de *Cementiri de Sinera* X, el final (v. 10-11): «Déus pastors amuntanyen / dòcils ramats de núvols».

A V i B V són tankes; B V ha concentrat les rimes *aa* en els tres darrers versos (29-31), amb el canvi d'un verb (v. 30 «atansen») que, de més a més, ha facilitat la supressió del tu d'A 28 («t'apropen»). Crida l'atenció la substitució de «lenta veu de campana» (A 29), un vers molt bell i suggerent, per «lentituds de campana» (B 31), un vers que deshumanitza la campana, potser per apropar-ne el batec al moviment, al vol dels ocells, totes dues coses a mercè del vent: «Ales amples / d'ocells del vent atansen / lentituds de campana» (B V, v. 29-31). De tota manera, el corresponent A 27-29 («Ales amples / d'ocells, del vent, t'apropen / lenta veu de campana»), amb la puntuació que presenta, ha estat reinterpretat per B 29-31, en llevar el poeta la coma entre els ocells i el vent, convertint «del vent», a B, en un complement del nom del substantiu «ocells». Tot plegat, B V sense pronoms, una llum que es pronostica que serà un engany i que es presenta lloc de moviment, de vol d'ocell que s'enduu veloç, com la tempesta la calma, la lentitud de la campana. Potser «lentituds de campana» li va semblar que situava l'estampa, o el moment, més en la mort que no només en la calma. Si el moment de B V és el mateix de B VI (v. 34), potser no és inconvenient pensar que, en la reestructuració de B VI, la mort apareix en l'últim vers de l'estrofa (B 39, en comptes d'A 35, que és idèntic però és el vers antepenúltim de l'estrofa). La relació de la campana amb la mort és força freqüent a Espriu,¹¹ però no és necessària a A, on bastaria pensar en la calma, en la pau; a la calma correspondria una visió més a escala humana de la campana, que tindria doncs «veu», i a la mort aquestes més feixugues «lentituds de campana», que, tal com assenyalava, es corresponen, al final de B V, amb la mort del final de B VI, l'estrofa següent.

Del vers B 32 al 39, vuit versos com A VI (del 30 al 37), però plens de retocs i canvis. Des del punt de vista mètric, ara amb el pas d'un sorprenent final d'A VI (els dos versos 36 i 37: un heptasíl·lab, el primer, i l'imperatiu «salva't», corresponent al vers 37, i doncs d'una sola síl·laba mètrica) a un final regular de B VI (dos hexasíl·labs); la rima *aa* ha estat mantinguda en els versos parells (de l'estrofa; senars en la numeració seguida del poema), tal com era a A, a B. A A VI retorna l'imperatiu exhortatiu d'A I i II, i doncs continua el tu; a B VI trobem ara el jo, vinculat al pretèrit imperfet que havíem vist aparèixer al títol (v. 34, 35) i al present d'indicatiu (v. 36, 38). Els quatre versos inicials d'A VI (v. 30-33 «Fatigat viatger / per estranya contrada, atura't un instant / sota el dol i descansa») han estat variats a B VI amb un reforçament del jo del poema, precedit per una mena d'apo-

11. Per exemple: «Unes campanes dringuen a migdiada i anuncien sense desconsol, a tots els racons de la muntanya, la mort del matí humit». Aquest text pertany a la prosa «Matí humit» de *Petites proses blanques*, en la qual trobem les boires, els arbres, la llum, els ocells... Fins i tot les campanes de l'àngelus hi són associades a la mort, ni que sigui la del matí; el pas del temps inexorablement porta la mort. Salvador ESPRIU, *Miratge a Citera. Letizia. Petites proses blanques. La pluja*, edició crítica i anotada amb estudi introductori a cura de M. Edo, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 106 (cf. p. 213).

sició prolèptica (v. 32-33 «Vell, cansat, de retorn / d'un despullat viatge») que d'una banda l'acosta a l'hora baixa, val a dir a la vellesa insinuada més amunt a B II (v. 9), i d'altra banda introdueix, amb la idea del cansament, la del retorn: una idea que va cap a un model específic del viatge, el *nostos*, la interpretació simbòlica de la vida com a viatge específicament cap al començament, el lloc de partença que és el d'arribada; el retorn, doncs, que, sovint expressat en la poesia d'Espriu, serà per exemple essencial en la part final de *La pell de brau* (1959).¹² Es podria considerar que aquesta idea del viatge és oposada a la de la peregrinació, que implica un camí cap endavant fins a una meta; de tota manera, el que segur que evoca aquest retorn és el dolor del retorn de romàntica memòria, o sigui, la nostàlgia. I més que d'idees oposades, fóra potser millor parlar d'òptiques des de les quals enfocar l'única idea del viatge; i, si ens decidíem a reconèixer en el vers A 31 («per estranya contrada») un eco d'un vers cèlebre de Jordi de Sant Jordi (el segon de la primera estrofa del poema XIV: «en strany loch y en stranya contrada»),¹³ podríem sospitar si la idea de desemparança i sofriment no feia de rerefons ja del pelegrí d'A.

La inversió més simptomàtica ve amb els versos B VI 36-39, perquè hi és invertit l'ordre d'A VI, on primer venia, en l'instant de descans del tu viatger pelegrí, l'acceptació de la mort, i després, en el coneixement de tu mateix que aquesta acceptació comporta, una salvació a la qual era exhortat a arribar, el tu del poema, per la comprensió, l'estimació i el perdó. A B VI, en canvi (v. 36-39 «Comprenc, perdono, / però el dit m'assenyala: / em conec al mirall / de la mort acceptada»), tot es concentra en l'acceptació de la mort: el jo, tot i comprendre i perdonar, es reconeix assenyalat pel dit, destinat a la mort i prou: sense la salvació que emfàticament, en conclusió de l'estrofa, subratllava a A VI el vers monosíl·labic «salva't» (v. 37). I, a propòsit d'aquest vers, no hem fet notar que l'anterior, A 36, és un heptasíl·lab i combinat amb el següent proporciona un exemple d'aquella descomposició estíquica que ha estat il·lustrada pel que fa a B IV (v. 24-25); tal com allí *«arrelada. Jo veig / quina destràl» podia haver donat un hexasíl·lab i un tetrasíl·lab, així mateix aquí *«Comprèn, estima, / perdona, salva't» hauria deixat en dos tetrasíl·labs l'estranya seqüència heptasíl·lab-monosíl·lab. Si a B 25, amb l'afegit de «Jo veig», s'hauria vist afectada la rima, a A 36 ni això hauria passat. Es tracta doncs d'un hàbit de descomposició o disjunció estíquica amb tants d'altres exemples tot al llarg de la poesia d'Espriu.

Les estrofes de la VII a la IX d'A van de la Mare de Déu a la Mare de Déu, i especifiquen que és la meta del pelegrinatge tant, directament, en els versos 43-44

12. C. MIRALLES, «*La pell de brau*: construcció poètica, sentit i interpretació», a *Si de nou volem passar*, cit., p. 124.

13. Jordi de SANT JORDI, *Poesies*, edició crítica d'A. Fratta, Barcelona, Barcino, 2005, p. 162 (cf. M. de RIQUER i L. BADIA, *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, València, Tres i Quatre, 1984, p. 214).

(«Sempre que pugis / fins ella»), com referidament al que fa el pelegrí, el tu, del poema, en ser davant de la imatge: primer «en veure-la» (v. 41), després «en mirar-la» (v. 57). En el bell mig, una adaptació a tetrasíl·labs nostres d'un llatí entre de lletania i d'avemaria (v. 47-52 «Pulchra Dei Mater, / nigra regina, / pro nobis ora, / Sancta Maria. / Tu in mulieribus / es benedicta»); aquests versos, en el centre dels quals hi ha la Moreneta, són presentats com «paraules clares / de fe senzilla» (v. 45-46); el Salvador Espriu que els va escriure devia pensar que qualsevol seu lector els trobaria, en llegir-los, ben entenedors i diàfans, tot i ser llatí.

La Mare de Déu no desapareix de B. La retrobem a l'estrofa VIII com a «nigra regina», en un vers (B VIII 53) que reproduïx A VIII 48, però en tot un altre context, no pas caracteritzat per la claredat i la senzillesa; i també a l'estrofa IX, la primera part de la qual (v. 58-62) reproduïx la tanka A IX íntegra (v. 53-57). Això no obstant, la Mare de Déu no figura a B VII, una estrofa que el poeta ha sotmès a una mena de tortura realment expressiva, i tant a B VIII com a B IX (gràcies als quatre versos 63-66 que, afegits, tanquen ara el poema), el poeta perceptiblement se n'allunya, se'n situa a una certa distància: a l'estrofa VIII perquè la Moreneta, allí en vocatiu, es troba dins d'una citació més complicada, com veurem, i traslladada del seu temple al mar d'Espriu; i a l'estrofa IX perquè els darrers quatre versos constitueixen una mena de sarcasme desesperat que palesament i amargament qüestiona la veneració de la imatge amb què acabava el seu poema A.

Si algú s'ha de salvar, o si té algun sentit alguna salvació, de cap manera no serà per a tu. La segona persona del singular reapareix a B només a l'estrofa VII, i el poeta intencionadament segella aquesta recuperació del tu eliminant-lo com a possible destinatari de cap salvació. Pot demanar, només «si t'atreveixes», però —una restrictiva introduïda a B (v. 43)—, «pels fills, pel poble», un tetrasíl·lab (v. 45) a què ha reduït Espriu el corresponent A 42, l'hexasíl·lab «per tu, pels fills, pel poble». No una salvació individual, del tu. Aquesta operació remata el canvi de «Vulgui la Verge, / des dels seus cims, que siguis / humil i lliure» (A, v. 38-40) en la formulació, objectiva, que no implica la Verge Maria, «És ben difícil / que tu siguis alhora / humil i lliure» (B, v. 40-42); «des dels seus cims», que pel possessiu també és referència a la Mare de Déu, passa en B a «des d'aquests cims» (v. 44). Per la no referència a la Mare de Déu, per la restricció «si t'atreveixes» i la supressió de «per tu» no va importar a Espriu pagar el preu de convertir A VII, una tanka, en B VII, una estrofa de sis versos, quatre tetrasíl·labs (v. 40, 42, 43, 45) i dos hexasíl·labs (v. 41, 44). Aquest canvi, ell el va compensar a la seva manera: les síl·labes mètriques d'A VII i de B VII són les mateixes, vint-i-sis, i B VII té un ritme més sincopat, que preludia B VIII, tota ella, com A VIII, en versos tetrasíl·làbics.

B VIII és tot un exercici d'allunyament i de tancament, d'alguna manera. Respon, em fa l'efecte, a un moviment que és el contrari de les «paraules clares / de fe senzilla» d'A VIII, el llatí convertit en tetrasíl·labs transparents (v. 45-52); «Cras

ingens aequor / iterabimus», que és com comença, directament, B VIII (v. 46-47), no és gaire transparent ni tampoc desxifrabable en termes de fe. De més, no entra en joc només què vol dir, aquest llatí, sinó també què hi fa aquí i, eventualment, d'on ve. En el paral·lel entre A VIII i B VIII, a les paraules i la fe corresponen unes «paraules fràgils» que són uns «versos coixos» que «en la penombra / deien els llavis» (B VIII, v. 48-51); aquests versos són els següents 52-57, un altre llatí: «Te deprecamur, / nigra regina, / ut tuearis / famulos tuos / in navi portu / semper optabili», tampoc no diàfan però on, almenys, reconeixem d'entrada la Moreneta en forma de «nigra regina», igual que al vers A VIII 48. Per la resta, res de lletania i avemària, tampoc no és transparent el significat i tampoc no resulta clar d'entrada ni què hi fa aquí, aquest llatí —això sí, igualment descompost en tetrasíl·labs—, ni d'on ha sortit.

O sigui, reprentent «Cras ingens aequor / iterabimus», que en el paral·lel entre A VIII i B VIII aquests dos versos 46-47 de B corresponen a «Sempre que pugis / fins ella» d'A (v. 43-44). Els versos d'A responen a la idea del viatger pelegrí; els de B en canvi a la del viatge com a símbol de la vida humana; la frase llatina vol dir, d'antuvi, «demà farem camí pel mar ingent». Però allò que més importa és que, en el text d'origen, aquest camí és represa; vol dir: demà reprendrem el viatge (o sigui, tal com ho diu Espriu: la vida és viatge; si hem arribat aquí amb penes i treballs, demà no dubteu que tornarem a ser-hi). Els dos tetrasíl·labs d'Espriu són la seva descomposició del vers 32 de cloenda de l'oda setena del llibre I d'Horaci, que diu en l'original «cras ingens iterabimus aequor», en un ordre de mots molt més característic, és clar, del ritme i la composició dels versos llatins.

L'aparició aquí d'aquesta oda d'Horaci podria considerar-se simptomàtica de la manera com Espriu, de vegades, s'agradava de carregar crípticament els seus textos. Espriu devia recordar el poema i el que aquest vers que ell n'usava volia dir en funció del poema que cloïa. I en funció d'això, doncs, potser no resultarà inconvenient recordar-ne alguns particulars. És un poema on Horaci contraposa la vida reposada i el vi a la tristesa i als treballs, i exhorta el destinatari de l'oda, un tal Plancte, a deixar-se estar de neguits i a viure en pau; posa però a aquesta exhortació, tan típica i tòpica, un exemple de com a voltes ve un vent del sud a esbandir els núvols que semblaven tempesta segura, i aquest exemple és un moment de la història de Teucre i les paraules exactes que Teucre va dir en aquell moment, que el poeta sap i reporta; són aquestes paraules que acaben amb el vers 32 de referència «cras ingens iterabimus aequor». El lloc és Salamina i el moment és just l'inicial de l'exili de Teucre. Després de la guerra contra Troia, on Teucre ha perdut el germà, el cèlebre Àiax que dona nom a una tragèdia de Sòfocles, i després de les vicissituds del retorn, que m'estic de referir ara, Telamó, el seu pare, l'expulsa de Salamina, carregant-lo amb la culpa de la mort d'Àiax. Això el força a reprendre la navegació; abans, però, fa una mena de peroració exculpatòria, davant de la

seva tripulació: que avui beguin i confiïn en ell, que demà tenen davant el mar ingent i prou hi trobaran un camí —el que els menarà, com ha recordat abans Horaci, a fundar una nova Salamina a Xipre. D'una banda, aquest heroi que ha perdut un germà i no se n'acaba d'espolsar la culpa, en anar-se'n de la casa del pare —tot d'elements temàtics que es deixarien portar no amb gaire esforç al món d'Espriu—, exhorta els seus i s'exhorta ell mateix que sempre hi haurà, en la immensitat de la mar, un lloc nou —i Horaci i nosaltres sabem que efectivament en van trobar un—; d'altra banda, el retorn no és mai retorn: cap endavant o cap enrere sempre recomença; la vida és un viatge i un retorn, contínuament. Cosa que sembla poder posar-se en relació amb el que havíem comentat més amunt en comparar, al començament de l'estrofa VI, el «Fatigat viatger / per estranya contrada» d'A (v. 30-31) amb el «Vell, cansat, de retorn / d'un despullat viatge» de B (v. 32-33). Posats a fer, podríem afegir que «si per estranya contrada» implicava allí el record de la desemparança de Jordi de Sant Jordi, a B el vers d'Horaci integrat en l'estrofa VIII (v. 46-47) lligaria aquella aflicció del presoner amb el resignat coratge del recomençar en conclusió de les paraules de l'exiliat Teucres.

I la resta de B IX? Aquests altres mots en llatí, que fan versos coixos, i són fràgils, i que «deien els llavis» (però, malgrat l'article, no sabem quins llavis ni de qui); d'aquests altres mots, què? Vist que tenia Teucres i els seus companys a punt d'embarcar-se, Espriu va recordar una oració pels navegants que figura entre les «diverses» del missal romà. Fa així: «Deus, qui transtulisti patres nostros per Mare Rubrum, et transvexisti eos per aquam nimiam, laudem tui nominis decantantes: *te deprecamur; ut in navi famulos tuos, repulsis adversitatibus, portu semper optabili cursuque tranquillo tuearis*. Per Dominum nostrum». He transcrit el text segons la tradició ortogràfica de l'Església de Roma; he posat en cursiva aquells mots represos, variant-ne l'ordre per fer-los-hi cabre, en els tetrasil·labs d'Espriu. En resulta amb claredat d'on vénen els versos. Potser només caldria insistir sobre la sorprenent, alambinada conjuminació espriuana d'Horaci i llibre de missa. Potser recordar la citació liminar de *Llibre de Sinera* i evocar el mossèn Gaspar de *Laia*, que deia Espriu que «barrejava el clam pagà del Venusí amb l'austeritat del llatí evangèlic de sant Mateu».¹⁴

Aquí el fil conductor és la navegació, altra volta la mar, a la qual ens havia traslladat, des de la muntanya, a través de boira i núvols, enllà de la plana, l'estrofa III. Espriu ha substituït, en la seva represa de l'oració *pro navegantibus*, Déu per la Moreneta, i a ella, doncs, ha demanat que vigili, que vetlli pels navegants, que els guardi (*ut tuearis*). Era amb la Mare de Déu que protegeix o defensa els humans

14. Salvador ESPRIU, *Laia*, edició crítica i anotada amb estudi introductori a cura de V. Martínez-Gil i G. Gavagnin, Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 69. Les notes d'aquesta edició il·lustren, relativament a llocs diversos, repeses d'Horaci.

que acabava el poema en la seva primera versió, amb la tanka A IX (v. 53-57); i el poeta demanava a la Verge que protegís el pelegrí —que el guardés «de mal», potser sobre el final del parenostre («a malo»), altra volta amb la substitució de Déu per la Verge—, i al pelegrí, al tu, que, en mirar la imatge de la Moreneta, es recordés d'ell —que per primera vegada, a A, apareixia llavors, en l'últim vers del poema, com a jo—: «De mal et guardi / sempre l'antiga Verge / de la muntanya. / I quan els dies passin, / en mirar-la, recorda'm».

Aquesta tanka, Espriu la devia estimar. En situar-la al final del poema en la primera versió, la del pelegrí, Espriu hi creia o volia creure-hi. La vinculació de la Mare de Déu que protegeix el tu amb el jo que demana ser recordat —en funció de la Mare de Déu, doncs— té aquí una expressió sincera. Em sembla que el poema mateix autoritza a afirmar-ho. Però hi ha a més un testimoni que trobo molt significatiu. Denise Boyer explica que Isabel Bonet Espriu, neboda del poeta, li ha fet saber que el seu oncle «li va oferir aquesta tanka el dia de la seva primera comunió».¹⁵ La consciència dels humans era sagrada, per a Espriu, i en feia part la bona fe, la puresa, dels infants, el paradís perdut de la infantesa.

Aquesta tanka, la va guardar a B IX: en són els cinc primers versos (v. 58-62). Però hi va oposar quatre versos ben diferents, els que tanquen ara el poema (v. 62-66). Una veritable intrusió, que pot recordar la del Lúcid conseller al final de l'*Antígona* de 1963,¹⁶ però a la força més brusca, més irrompent, en un poema com «Si visitaves honestament Montserrat». Acarat amb l'amable tanka que cloïa el seu poema de 1959 i que havia regalat a la seva neboda el dia de la seva primera comunió, Espriu, en reescriure el poema, el clogué amb els quatre hexasíl·labs «Per què, si a l'estrany ball / tot llisca i se'n va avall? / I no és més durador / el ball que el ballador». La vida és ara un ball i Espriu ha introduït un tema certament de la seva poesia, però que ve de nou en el poema de Montserrat; un ball que dura, per a cada ballador, la vida. El final brusc de desolada ironia és destacat per la rima: la rima plena apareix aquí per primera vegada i els quatre hexasíl·labs són dos parells d'apariats, i Espriu sol usar aquest recurs com a indicatiu i reforç d'allò grotesc.

Tot B s'advera així la creu d'A, un calc que ha variat el dibuix que calcava. Fins a finalment oposar-hi. Amb la mateixa sinceritat, honestament des de la desesperança més pregona. Una paragrafia, he suggerit de dir-ne abans; una reescriptura turmentada, treballada des de l'estranyament i la desesparança.

CARLES MIRALLES
Institut d'Estudis Catalans

15. D. BOYER, «Metres i ritmes espriuans», cit., p. 74, n. 10.

16. Salvador ESPRIU, *Antígona*, edició crítica a cura de C. Jori i C. Miralles, estudi introductori i notes de C. Miralles, Barcelona, Edicions 62, 1993, p. liii i p. 39.

Centanys
19112011
Secció Filològica

2011
l'any de la paraula viva